

Iranski jedrski program

Grožnja ali zahteva po enakopravnosti?

Iran vse od islamske revolucije, izvedene v letih 1978–1979, zbuja veliko pozornost mednarodne skupnosti. Iranski revolucionarji so zrušili enega najhujših avtokratov sveta in tesnega ameriško-izraelskega zaveznika na Bližnjem vzhodu, šaha Mohameda Rezo Pahlavija, država pa je tako rekoč takoj po revoluciji začela voditi specifično, radikalno zunanjo politiko, v okviru katere je zavestno poskušala destabilizirati obstoječi sistem mednarodnih odnosov v Perzijskem zalivu in širše na Bližnjem vzhodu, saj si je prizadevala za rušenje tamkajšnjih etabliranih režimov. Iran je bil že leto po revoluciji prisiljen vstopiti v izčrpavajočo osemletno vojno z Irakom, smrt voditelja revolucije Homeinija leta 1989 pa je bila prelomnica, po kateri je država začela postopoma odstopati od revolucionarnega radikalizma ter voditi bolj pragmatično in interesno zasnovano zunanjevarnostno politiko.¹

Vendar pa je Iran kljub precejšnjemu konvencionaliziranju svoje politične dejavnosti ostal izrazito specifična država Bližnjega vzhoda, in sicer predvsem zato, ker izjemno dosledno vodi politiko, katere namen je ohranjanje ali pridobivanje lastne samostojnosti in neodvisnosti, ter ostro nasprotuje vsakršnim poskusom zunanjega vmešavanja in pritiskov, predvsem s strani Združenih držav Amerike (ZDA). Z drugimi besedami, Iran vodi politiko, s katero kljubuje hegemoniki vlogi ZDA na Bližnjem vzhodu, hkrati pa želi na vseh področjih – političnem, varnostnem, ekonomskem in tehnološkem – čim bolj zmanjšati svojo odvisnost od zunanjega sveta oziroma akterjev in pridobiti visoko stopnjo samozadostnosti. Zaradi svoje specifično ključevalne zunanjevarnostne politike je Iran deležen pritiska ZDA, saj slednje tako rekoč vse od revolucije tako ali drugače pritiskajo nanj, predvsem z izvajanjem ekonomskih in tehnoloških sankcij, pomočjo iranskim tekmečem ter krepitvijo lastne vojaške prisotnosti v Perzijskem zalivu.² ZDA so s svojim velikim vplivom v mednarodni skupnosti tudi dosegle, da je Iran v mednarodnem diskurzu, predvsem zahodnem, v precejšnji meri obravnavan kot nekakšna »malopridna« in »teroristična« država, ki noče upoštevati

¹ Več o prehodu iranske zunanje politike iz radikalno-revolucionarne v bolj pragmatično fazo, na primer v Ehteshami, 2002: 297–302 in Bakhsh, 2004: 248–255.

² Več o vztrajnem prizadevanju Irana za ohranitev neodvisnosti oziroma kljubovanju hegemoniji ZDA in ameriških obtožbah, da hoče Teheran sam pridobiti hegemonsko vlogo, na primer v Ehteshami, 2004: 186.

³ Kot precej tipičen primer obravnave problematike v ZDA je mogoče navesti delo Kennetha R. Timmermana (2005), ki poudarja perfidnost in teroristično usmerjenost iranskega režima ter opozarja na ogroženost ZDA.

⁴ Perzija se je v Iran preimenovala leta 1935. Zato bo država pri navajanju dogajanj pred letom 1935 imenovana kot Perzija.

uveljavljenih pravil v mednarodni skupnosti in ki ruši prizadevanja za stabilizacijo Bližnjega vzhoda.

Problematika, ki je v zadnjem desetletju bistveno poslabšala odnose med Iranom na eni strani ter ZDA, Izraelom in zahodnoevropskimi državami na drugi, pa je iranski jedrski program. Vse od avgusta 2002, ko je iranska opozicijska skupina »Nacionalni svet odpora Irana« predstavila podatke, ki naj bi dokazovali, da ima Iran poleg znanega tudi tajni jedrski program, katerega namen naj bi bila izdelava jedrskega orožja, ZDA in Izrael intenzivno

opozarjajo svet, da je Iran izjemno nevarna država, ki s svojim jedrskim programom in ideološkim radikalizmom pomeni eksistenčno grožnjo Izraelu in tudi širše Zahodu. Iran po drugi strani vsekozi poudarja, da je njegov jedrski program izključno miroljuben ter da ima v skladu z določili temeljnega mednarodnopravnega dokumenta oziroma instrumenta, ki ureja vprašanje uporabe jedrske energije, Pogodbe o neširjenju jedrskega orožja, pravico do miroljubnega jedrskega razvoja.

Mednarodna agencija za jedrsko energijo, ki je v mednarodni skupnosti pristojna za izvajanje Pogodbe o neširjenju jedrskega orožja, prek svojega sistema nadzora že devet let izvaja inšpekcije v Iranu in do zdaj – kljub sicer pogostim nesoglasjem z iranskim vodstvom – ni našla dokazov o iranskem programu za pridobitev jedrskega orožja, vendar pa se ameriško-izraelski pritisk na Iran kljub temu vse bolj stopnjuje. Problematika iranskega jedrskega programa je bila iz Mednarodne agencije za jedrsko energijo prenesena tudi v varnostni svet Organizacije združenih narodov (OZN), kjer imajo ZDA bistveni vpliv in lahko v veliki meri diktirajo politiko do Irana. Tako so bili do zdaj uveljavljeni že štirje krogi ekonomskih sankcij proti Iranu, vse bolj pa se krepijo izraelske grožnje z vojaškim napadom na iranske jedrske objekte. Skratka, iransko jedrsko vprašanje je postalo eden potencialno največjih destabilizatorjev mednarodnega miru in varnosti.

Namen sestavka je problematiko iranskega jedrskega programa postaviti v širši okvir ter tako omogočiti bolj objektivni in stvaren pogled nanjo, s tem pa se je mogoče izogniti preveč ozko začrtanemu diskurzivnemu polju v zahodnih političnih, medijskih in pogosto tudi znanstvenih krogih, ki se v veliki meri omejuje na nekaj precej tendencioznih vprašanj: Ali hoče Iran pridobiti jedrsko orožje? Koliko časa še potrebuje za pridobitev jedrskega orožja? Kako mu preprečiti, da bi z jedrskim orožjem eksistenčno ogrozil Izrael in Zahod?³ Sestavek bo problematiko umestil v zgodovinski in strukturni kontekst, brez upoštevanja katerih je ni mogoče ustrezno razumeti. Tako bo obravnaval zgodovino odnosov med Iranom in velikimi silami, kajti na iranski nacionalni značaj oziroma način razmišljanja inherentno vpliva specifična zgodovinska izkušnja države. Obravnaval bo tudi strukturo mednarodnih odnosov, ker iranske politike po islamski revoluciji in zahodnega odziva nanjo ni mogoče razumeti brez upoštevanja strukturnega odnosa med zahodnim jedrom in periferijo tretjega sveta, poleg tega pa je vprašanje iranskega jedrskega programa nujno umestiti v širši svetovni strukturni okvir na področju uporabe jedrske energije.

Dolga zgodovina zunanjega vmešavanja

Skoki stoletja je na zunanjo politiko Irana bistveno vplivala geografija. Ta je ustvarjala dve kontradiktorni tendenci. Po eni strani je dejstvo, da je bila Perzija starodavni imperij na obsežnem kopenskem ozemlju, ki se nahaja na evrazijskih križiščih, perzijskim vladarjem omogočalo, da so svoj vpliv širili v Azijo.⁴ Vendar pa je po drugi strani geografska lega Perzije zunanjim silam omo-

gočala napade na perzijsko državo in širjenje lastnega vpliva nanjo. Tako je ruski car Peter Veliki, ki je hotel vzpostaviti rusko trgovsko pot do Indije, že leta 1722 napadel Perzijo, po posledičnem vojaškem posredovanju Turčije, ki je hotela preprečiti ruski prihod na turške meje, pa sta si državi napadalki leta 1924 medsebojno razdelili ozemlje severne in zahodne Perzije. Vse od tedaj je bil ruski ekspanzionistični pritisk stalnica, s katero se je morala spoprijemati perzijska država. Perzijski vladar Nadir Šah je v času svojega vladanja (1736–1747) sicer zunanje sile prisilil k umiku z ozemlja Perzije, vendar pa se je dinastija Kadžar, ki je Perziji vladala v letih 1796–1925, zaradi svoje šibkosti soočala z nenehnim pritiskom in agresivno politiko zunanjih sil. V 19. stoletju je bila Perzija ujeta v klešče dveh velikih sil – Rusije, ki je pritiskala s severa in severovzhoda, in Velike Britanije, ki je posedovala Indijo in nadzorovala vode Perzijskega zaliva (Savory, 1978: 37–38; Mansfield, 1991/2003: 138–140; Ehteshami, 2002: 284).

Rusija je z dvema agresivnima vojnama (1804–1813 in 1827–1828) Perziji odvzela precej ozemlja (ki pa ni bilo del današnjega ozemlja Irana), sporazum iz Torkamana (1828) pa je Perziji prinesel še dodatno ponižanje, saj je morala Rusiji izplačati visoko odškodnino in ruske državljane, ki so se nahajali na perzijskem ozemlju, izvzeti iz svoje jurisdikcije. Rusija je v zadnji četrtini 19. stoletja utrdila svojo ozemeljsko osvojitve Srednje Azije, posledično pa je na Perzijo pritiskala vzdolž 1200 kilometrov dolge meje med državama. Perzija sama ni imela dovolj moči za odvratanje ruskega pritiska, zato se je morala za pomoč obrniti na Veliko Britanijo; ta je zahtevala protiusluge v obliki podeljevanja ponižujočih koncesij britanskim poslovnim akterjem za izkoriščanje perzijskih naravnih bogastev in gradnjo infrastrukture. Ob koncu 19. stoletja so tako večino perzijskih ekonomskih virov izkoriščali ali upravljali tuji koncesionarji, ki so za majhne vsote denarja, ki so zadovoljevale zgolj potrebe kadžarskega dvora, pridobili obsežne koncesije (Savory, 1978: 39; Mansfield, 1991/2003: 140, 142, 144).⁵

V drugi polovici 19. stoletja sta se v Perziji odvijala še dva druga pomembna procesa. V okviru prvega je čedalje večji del prebivalstva hotel sodelovati pri političnem odločanju in je posledično nasprotoval avtokraciji kadžarskih vladarjev. V okviru drugega pa je prihajalo do spremembe pri identificiranju posameznika s političnimi skupnostmi. Tako se prebivalci Perzije niso več identificirali z ožjima skupnostma, razširjeno družino in klanom, temveč s širšima nacionalno in religijsko (islamsko) skupnostjo. Identitetni premik večine prebivalstva k večjim skupnostim (nacionalni in islamski) pa je povzročil nacionalistično ravnanje oziroma zavzemanje za dostojanstvo, veličino in blaginjo nacionalno-islamske skupnosti. Prebivalstvo je začelo zahtevati polno neodvisnost Perzije, v njegovih očeh pa je bila legitimnost oblastnikov odvisna od njihove sposobnosti, da se prikažejo kot akterji, ki polno nadzorujejo nacionalno usodo (Cottam, 1986: 61–62).

Procesa naraščajočih zahtev po politični participaciji in krepitve nacionalističnega sentimenta sta na začetku 20. stoletja pripeljala do prelomnega dogajanja z zgodovini Perzije (Irana). V letih 1905–1906 je namreč v državi prišlo do tako imenovane ustavne ali nacionalistične revolucije, v okviru katere je ozka skupina intelektualcev, trgovcev in članov šiitske duhovščine, ki pa je imela podporo širšega prebivalstva, z odločnim protestom dosegla, da je bil oktobra 1906 konstituiran perzijski parlament (*madžlis*), ki je sprejel ustavo. Ti akterji so tudi zahtevali, da se mora končati skoraj nenehno interveniranje Rusije in Velike Britanije v perzijske zadeve. Vendar pa so kadžarski šahi v naslednjih letih v skladu s svojimi avtokratskimi ambicijami hoteli spodkopati ustavo, preprečiti

⁵ Perzijski vladar Nasir Ad Din Šah je leta 1872 britanskemu državljanu Baronu Juliusu de Reuterju podelil neverjetno ugodno koncesijo za 70-letno izkoriščanje vseh perzijskih naravnih bogastev, gradnjo in upravljanje infrastrukture ter 25-letno pobiranje carin. Zaradi močnega ruskega pritiska je moral koncesijo sicer razveljaviti, vendar pa je zaradi britanskega pritiska de Reuterju leta 1889 podelil nekoliko bolj omejeno koncesijo, na podlagi katere je slednji ustanovil Perzijsko imperialno banko in v Perziji iskal naravna bogastva (Savory, 1978: 39; Mansfield, 1991/2003: 144).

⁶ Britanec William D'Arcy je leta 1901 po močnem lobiranju Velike Britanije dobil 60-letno koncesijo za iskanje in črpanje nafte na vsem ozemlju Perzije, z izjemo petih severnih pokrajin, ki so mejile na Rusijo. Koncesijo je dobil za majhen denar in tudi ni vsebovala večjih finančnih obveznosti do Perzije (Khalidi, 2004: 83–84).

⁷ Rusija je hotela Turčiji preprečiti, da bi s kršitvijo ozemeljske celovitosti Perzije napadala rusko ozemlje, Velika Britanija pa je hotela zavarovati naftna polja Anglo-Persian Oil Company pred turško grožnjo (Mansfield, 1991/2003: 210).

⁸ Anglo-Persian Oil Company se je leta 1935 s preimenovanjem države tudi sama preimenovala.

uresničevanje zakonov, ki jih je sprejemal parlament, ter razpustiti in celo fizično uničiti parlament. Pomembno je, da sta kadžarske vladarje pri njihovem zatiranju demokratično-nacionalističnih hotenj aktivno spodbujali in podpirali Rusija in Velika Britanija, ki jima uveljavljanje perzijske nacionalistične politike seveda ni ustrezalo. Nazadnje sta veliki sili sami vstopili v dogajanje. Tako je Rusija v Perziji z namenom podpore kadžarskim avtokratom vojaško intervenirala v letih 1908 in 1911. Druga ruska intervencija, ki jo je podprla Velika Britanija, je obnovila tradicionalni vladajoči razred (Savory, 1978: 39; Cottam, 1986: 63–64; Mansfield, 1991/2003: 145–146).

Prebivalstvo Perzije je bilo med turbulentnimi dogajaji med letoma 1905 in 1911 še bolj razburjeno zato, ker je izvedelo, da sta Rusija in Velika Britanija avgusta 1907 sklenili tajni sporazum, s katerim sta si razdelili vplivna območja v Perziji. Od tedaj je prebi-

valstvo obe državi obravnavalo kot imperialistični sili, ki hočeta uničiti neodvisnost Perzije. Velika Britanija, ki je hotela izkoriščati naftne vire, ki jih je britanski koncesionar s pomočjo britanske države leta 1908 odkril na jugozahodu Perzije, je s polneodvisnim arabskim šejkom, ki si je lastil naftno bogato ozemlje, sklenila sporazum, s katerim ga je priznala za zakonitega vladarja na tem območju, s tem pa je v bistvu zanikala suverenost perzijske države.⁶ Poleg tega je Velika Britanija zaradi varovanja naftnih polj na območje namestila tudi vojaške oddelke iz Britanske Indije ter formirala lokalno rekrutirano oboroženo milico. Britanska država je leta 1913 pridobila večinski delež v naftnem podjetju (*Anglo-Persian Oil Company*), ki je izkoriščalo perzijsko naftno bogastvo; podjetje je v naslednjih letih postalo nekakšna država v državi (Savory, 1978: 39; Mansfield, 1991/2003: 146–148; Khalidi, 2004: 83–88).

Čeprav je Perzija na začetku prve svetovne vojne razglasila nevtralnost, sta Rusija in Velika Britanija leta 1914 zaradi zaščite svojih interesov okupirali velik del perzijskega ozemlja in okupacija je trajala ves čas vojne.⁷ V tem času se je okrepilo pronemško razpoloženje prebivalstva. Ko je oblast v Perziji leta 1921 prevzel Reza Kan (od leta 1925 Reza Šah kot vladar nove vladajoče dinastije Pahlavi), se je država začela približevati Nemčiji, saj je bila od britansko-ruske delitve vplivnih območij v Perziji (1907) psihološko pripravljena sprejeti prijateljstvo tretje sile, ki bi odvrčala britansko-ruski pritisk. Nemški politično-ekonomski vpliv v državi je do druge svetovne vojne vse bolj naraščal, Sovjetska zveza in Velika Britanija pa sta na nevarnost nemškega nadzora nad Iranom odgovorili tako, da sta avgusta 1941 vojaško napadli in okupirali Iran ter Rezo Šaha prisilili v abdikacijo (na prestol sta postavili njegovega mladega sina Mohameda Rezo Šaha). Okupacija je trajala do konca vojne, v tem času pa se je s pomočjo obeh velikih sil obnovila vladavina stare konservativne elite (Savory, 1978: 40; Cottam, 1986: 69; Mansfield, 1991/2003: 210–211, 223–224).

Leta 1948 je voditelj nacionalističnega gibanja Mohamed Mosadek želel doseči dogovor z britanskim naftnim podjetjem (*Anglo-Iranian Oil Company*)⁸ o povečanju deleža, ki bi ga od dobička od načrpane nafte dobil Iran, a so pogajanja zašla v slepo ulico. Nacionalistični občutki so se tako okrepili, da je moral šah Mosadeka leta 1951 imenovati za predsednika vlade, slednji pa je nacionaliziral iransko naftno industrijo. Velika Britanija je na to potezo odgovorila z ekonomskimi sankcijami in grožnjami z vojaškim posredovanjem, mednarodna naftna podjetja pa so uspešno uveljavila bojkot iranske nafte, tako da so se iranski naftni dohodki zelo zmanjšali. Končno so avgusta 1953 ZDA s pomočjo Britancev organizirale državni udar, ki je strmoglavil Mosadeka, na oblast pa znova

⁹ Iran ne postavlja zahtev po delih Afganistana, Srednje Azije, Iraka in Perzijskega zaliva, ki so bili v različnih obdobjih v preteklosti deli zgodovinske Perzije (Byman et al., 2001: 10).

trdno postavile Mohameda Rezo Šaha. Konzorcij, sestavljen iz britanskih, ameriških, nizozemskih in francoskih naftnih podjetij, je začel v imenu Iranskega nacionalnega naftnega podjetja izkoriščati iransko nafto. ZDA so postale glavna zahodna vplivna sila v Iranu, iranski šah pa je bil zanesljiv ameriško-izraelski zaveznik in je izvajal intenzivno politiko vesternizacije (Savory, 1978: 41; Mansfield, 1991/2003: 249–251, 326–328; Ram, 2009: 52–62).

Zgodovinsko generirani iranski nacionalizem

Daljši in precej podroben prikaz zgodovine Irana (Perzije) v zadnjih stoletjih je nujen zato, ker je brez natančnejšega poznavanja tako rekoč stalnega tujega vojaškega posredovanja, pritiskov, vmešavanja, okupacije, manipuliranja in poceni izkoriščanja iranskih naravnih bogastev težko zares empatično razumeti iranski nacionalni značaj in pogled na zunanji svet, posledično pa tudi latentne determinante, ki vodijo iransko zunanjo, varnostno in ekonomsko politiko po islamski revoluciji. Kot poudarja Ehteshami, je zgodovinska nemoč Irana ob tujem vmešavanju pustila globoko in trajno brazgotino na iranski nacionalni psihi, to pa je tudi postalo vodilo pri razmišljanju iranskih elit. Na strahovih in percepcijah tujega vmešavanja je bil skozi zgodovino postavljen temelj iranskega nacionalizma, ki vsebuje zahtevo po zagotovitvi iranske ozemeljske nedotakljivosti. Skozi čas je več dejavnikov – geografska lega, potreba po zagotovitvi ozemeljske celovitosti, negativne zgodovinske izkušnje, vmešavanje zahodnih in vzhodnih sil v iranske notranje zadeve ter surovinsko bogastvo, ki ga ima država – zagotovilo geopolitiki in akutnemu zavedanju o teži zgodovine posebno mesto pri odločanju o zunanji politiki Irana. Iranci zaradi svoje skoraj obsesivne preokupacije z zunanjim vmešavanjem na vsakršno delovanje velikih sil na območju Perzijskega zaliva gledajo s sumničanjem. Toda hkrati je večina Irancev prepričanih, da je Iranu uspelo premagati zunanje pritiske, to pa ustvarja nekakšno »aroganco nepodrejenosti«, ki jo dobro izražajo Homeinijeve besede, da »Amerika ne more narediti nič«. Ta težnja je pripeljala do nastanka pretiranega občutka pomembnosti Irana (Ehteshami, 2002: 284–285).

V času po islamski revoluciji določa iranski nacionalizem usmeritve iranske politike ohranjanja nacionalne neodvisnosti. Tako naj bi Iran na področju kulture in zunanje politike sledil svojemu lastnemu vzorcu, se izogibal odvisnosti in se zanašal zgolj nase ter na splošno igral pomembno vlogo. Pri delovanju države ima še posebej pomembno mesto zahteva po vplivu in statusu. Iranski nacionalizem tako ni nacionalizem, ki bi težil k ponovni pridobitvi izgubljenih ozemelj, temveč nacionalizem, ki se zavzema, da bi drugi akterji priznali pomembno vlogo in status Irana (Byman et al., 2001: 9–10; Baer, 2008: 246).⁹

Strukturalistična teorija in Bližnji vzhod

Proučevalci Bližnjega vzhoda za razlago dogajanj na tem območju široko uporabljajo strukturalistično teorijo mednarodnih odnosov, ki pravi, da v globalnem kapitalističnem sistemu obstaja delitev na dominantno zahodno »jedro« (»center«) in ekonomsko odvisno »periferijo« tretjega sveta. Bližnji vzhod je bil v času kolonializma-imperializma oziroma zahodne neposredne nadvlade (od začetka 19. stoletja do sredine 20. stoletja) dejansko spremenjen tako, da ga je mogoče

¹⁰ Velika Britanija je šejkate (emirate) na vzhodni obali Arabskega polotoka (Združeni arabski emirati, Katar, Bahrajn in celo Kuvajt) kot svoje protektorate in pozneje neodvisne države zaščitila oziroma ohranila zato, da naftni viri celotnega polotoka ne bi prišli pod nadzor Savdske Arabije. Francija in Velika Britanija sta razbili zgodovinsko Sirijo in vzpostavili več manjših in šibkejših političnih entitet (Libanon, Sirija, Transjordanija, Palestina) (Gerner in Schrodt, 2000: 83; Tétreault, 2000: 131; Luciani, 2005: 85).

¹¹ Po pridobitvi neodvisnosti so v muslimanskih državah proizvajali: v Egiptu bombaž, v Pakistanu bombaž in juto, v Siriji bombaž in svilo, v Indoneziji in Vzhodni Afriki začimbe, v Perzijskem zalivu nafto in v Maleziji gumo (Nasr, 1999: 572).

¹² Takšen pristop je vodil v zrušitev premiera Mosadeka v Iranu (1953), sueško vojno (1956) in vojaško akcijo proti Iraku po iraški zasedbi Kuvajta (1991) (Brown, 2001/2004: xix).

¹³ Strukturalistični avtorji praviloma poudarjajo, da so države jedra vojaško močnejše od držav periferije. Vojaško naj bi bile pripravljene intervenirati za ohranitev dostopa do surovin in za spodbujanje države periferije, ki naj bi ogrožala stabilnost kapitalističnega svetovnega reda (Hobden in Wyn Jones, 1997: 137). Galtung (1971: 91–93, 101) opredeljuje pet tipov imperializma: ekonomski, politični, vojaški, komunikacijski in kulturni. Poudarja bistven pomen vojaškega imperializma (vojaške dominacije), kajti imel naj bi nalo go kompenzirati pomanjkljivosti (razpoke) v ekonomskem in političnem imperializmu.

periferije obstaja prekrivanje ekonomskih interesov, vrednot in percipiranih groženj (Moon, 1985).

In četrtič, če tovrstna manipulacija interesov ni dovolj, sile jedra še vedno lahko uporabijo ekonomsko kaznovanje (umik pomoči, ekonomske sankcije) ranljivih regionalnih držav. V skrajni sili zahodne sile periodično uporabljajo vojaško posredovanje. Zahodne države so sicer sprejele lastništvo bližnjevzhodnih držav nad naftnimi industrijami, vendar pa hkrati sledijo imperativu, da regionalne države ne smejo postati niti tako močne niti tako sovražne, da bi to postalo problem.¹² Hegemonska sila kot dominantna država tako ponavadi brani svetovni kapitalistični sistem, razbija ovire ekonomskim odnosom med jedrom in periferijo (na primer uveljavljanje ekonomske liberalizacije) in zagotavlja zanesljiv dostop do surovin – še zlasti poceni energentov z Bližnjega vzhoda. Na Bližnjem vzhodu je od začetka 19. stoletja hegemonsko vlogo igrala Velika Britanija, po drugi svetovni vojni pa so jo nadomestile ZDA (Gerner in Schrodt, 2000: 84; Brown, 2001/2004: xix; Hinnebusch, 2002: 4).¹³

obravnnavati kot periferijo, strukturno podrejeno zahodnemu jedru. O tem priča več elementov. Prvič, zahodne kolonialne sile so pred formalnim umikom z območja pogosto in celo praviloma uveljavile politično fragmentacijo oziroma razbitje politične oblasti na večje število manjših, relativno šibkih in v precejšnji meri umetnih držav, ki potrebujejo zunanjo, zahodno zaščito (Tétreault, 2000: 131–133; Hinnebusch, 2002: 1, 3).¹⁰

Drugič, regionalne ekonomije so bile preoblikovane in v globalni kapitalistični sistem vključene tako, da so postale klasične odvisne ekonomije, ki proizvajajo in izvažajo manjše število primarnih produktov (na primer bombaž ali nafto) in so odvisne od uvoza končnih (industrijskih) izdelkov ter tehnologije.¹¹ Zahodna naftna podjetja so v drugi polovici 20. stoletja sicer izgubila lastništvo nad naftnimi in plinskimi viri Bližnjega vzhoda, vendar pa je dejstvo, da so bile lokalne ekonomije zgrajene okoli nafte in plina, zagotovilo nadaljevanje odvisnih ekonomskih odnosov med državami Bližnjega vzhoda in zunanjimi trgi, na katere prve nimajo vpliva (izvoznice nafte lahko v primeru padca cen nafte posamično ali celo v povezavi z drugimi storijo zelo malo, da bi cene spet zrastle in ostale na takšni ravni). Poleg tega so bile ekonomije številnih izvoznic nafte organizirane tako, da trošijo dohodke od nafte, ne proizvajajo pa širokega izbora dobrin in storitev, ki bi zadovoljevale domače potrebe. Ustvarjanje odvisnosti je (bilo) zavesten namen kolonizacije in imperializma (Tétreault, 2000: 135–136; Hinnebusch, 2002: 3).

Tretjič, v odnosu odvisnosti med jedrom in periferijo imajo pomembno vlogo vodstva (elite) držav periferije. Galtung v povezavi s tem poudarja, da dominantni položaj Centra nasproti Periferiji temelji na tem, da center države Centra vzpostavi mostiče v državi Periferije, in sicer tako, da se poveže s centrom države Periferije. Povezava med obema centroma temelji na skupni blaginji obeh. Glavni potencialni vir »težav« pa je periferija (prebivalstvo) Periferije (Galtung, 1971: 81, 91). Med elitami jedra in

Iran in strukturna podrejenost

Čeprav Irana nikoli niso za daljši čas zasedle kolonialne sile, pa je državo neprekinjeno in intenzivno tuje politično vmešavanje in ekonomsko izkoriščanje pripeljalo v podobno strukturno odvisen položaj, kot je značilen za države Bližnjega vzhoda, ki so bile formalno kolonizirane. Cottam ugotavlja, da se je prebivalstvo Perzije že na začetku 20. stoletja zavedalo strukturne narave podrejenosti države zunanjim silam. Videlo je, da so perzijski akterji, ki sta jih Velika Britanija in Rusija označevali kot »zmerne« in »odgovorne«, zastopniki imperialnih interesov oziroma da veliki sili Perzijo obvladujeta prek kooperativnih domačih konservativnih elit. S pomočjo teh elit naj bi tuje sile ohranjale ekonomsko strukturno podrejenost Perzije (in drugih držav tretjega sveta) oziroma zagotavljale, da Perzija proizvaja surovine in služi kot trg za evropske končne izdelke. Pravzaprav je šlo za enak pogled, kot ga je zasnovala poznejša strukturalistična teorija (teorija odvisnosti). Velike sile so svoj vpliv lahko dejansko najbolj učinkovito uveljavljale prek domače konservativne elite, ki se je bala nastopa protielit in je posledično v zavezništvu z zunanjimi silami videla zagotovilo za svoje preživetje. Ko je bila v Iranu izvedena islamska revolucija in je bil strmoglavljen režim Mohameda Reze Šaha, je iransko prebivalstvo v resnici zrušilo instrument, prek katerega so se zunanje sile neposredno vmešavale v državo (Cottam, 1986: 65–66, 86).

V Iranu so skozi zgodovino torej obstajali vsi ključni elementi, ki jih strukturalistična teorija predvideva za obstoj periferne podrejenosti jedru: odvisna monokulturna ekonomija, kooperativna periferna elita, zunanje uveljavljanje ekonomskih sankcij in zunanje vojaške intervencije. V manjši meri je bila uveljavljana politična fragmentacija, vendar pa je kot ukrep v tej smeri mogoče obravnavati britansko sodelovanje z arabskim šejkom, ki si je lastil jugozahodni del Irana, kjer so Britanci izkoriščali naftne vire. Skozi zgodovino je tudi prebivalstvo Irana – v skladu s konceptualizacijo Johana Galtunga – kot periferija Periferije s svojim nacionalističnim zavzemanjem za neodvisnost veljalo za »težavo« pri sodelovanju med centroma Centra in Periferije.

Vendar pa z revolucijo kljub zrušitvi iranske klientske elite še vedno ni bila odpravljena strukturna odvisnost Irana od zahodnega jedra, saj je bila država še naprej monokulturna ekonomija, dohodkovno tako rekoč povsem odvisna od izvoza nafte (plina), s tem pa bolj ali manj nemočno izpostavljena nihanju cen nafte na svetovnem trgu. Tako ni bilo naključje, da sta iransko prebivalstvo in nova elita kot glavni cilj opredelila doseganje ekonomske neodvisnosti in samozadostnosti. Kot navaja Ehteshami, je bil eden glavnih sloganov, ki ga je prebivalstvo Irana vzklikalo med islamsko revolucijo, »Neodvisnost, svoboda: Islamska republika« (*Esteklal, Azadi: Džomhuri Eslami*), pri čemer je bila neodvisnost zavestno opredeljena kot temeljni pogoj za doseganje dolgo želene svobode. Drugi in enako pomemben revolucionarni slogan je bil »Samozadostnost« (*Hod kafaje*), kar je odsevalo globoko ponotranjeno željo, da bi zmanjšali ekonomsko odvisnost države od pomembnih zahodnih držav in zunanjih ekonomskih sil. Tako levica kot desnica sta bili prepričani, da lahko zgolj ekonomska neodvisnost omogoči politično neodvisnost in ne nasprotno (Ehteshami, 2002: 285–286).¹⁴

Država si je tako po revoluciji začela prizadevati za uresničitev novega ekonomskega modela, ki je imel dve glavni značilnosti: samozadostnost in odrekanje (nasprotovanje potrošništvu). Na opredelitev cilja samozadostnosti so vplivali zgodnejši iranski nacionalistični koncepti nenaftne ekonomije in pa teorija odvisnosti, ki je bila popularna v 60. in 70. letih. V zadnjih dneh šahove vladavine je Iran načrpal šest milijonov sodov nafte na dan, po revoluciji pa je bila dnevna proizvodnja zmanjšana na manj kot tri milijone sodov, in sicer z namenom zmanjševanja odvisnosti države od zunanjega dohodka in dolgoročnega podaljševanja možnosti črpanja nafte. Vendar pa

¹⁴ Že šah Mohamed Reza Pahlavi si je v 70. letih z intenzivnim izvajanjem strategije uvozne substitucije prizadeval zmanjšati ekonomsko monokulturnost in odvisnost države, vendar pa je industrializacijo želel doseči prehitro in je še povečal dohodkovno odvisnost države od izvoza nafte, posledično pa njeno ranljivost (Ehteshami, 2002: 286, 288).

¹⁵ V Iranu so se v zgodovini oblikovali trije veliki imperiji: ahemenidski (529–331 pr. n. št.), sasanidski (224–651) in safavidski (1501–1722).

¹⁶ Iran je po revoluciji začel spodbujati druge dele muslimanskega sveta in vse »zatirane v svetu« (»izkoriščana ljudstva sveta«), naj se dvignejo proti »ameriške-mu imperializmu« oziroma velikim silam. Homeini je učil, da je islam religija tistih, ki se borijo za resnico in pravičnost in si prizadevajo za svobodo in neodvisnost. Islam naj bi bil šola tistih, ki se borijo proti kolonializmu (Sayings, 1979/1980: 3; Halliday, 1986: 104–105; Bakhash, 2001/2004: 248). Cottam (1986: 86–87) poudarja, da je Iran po revoluciji zaradi svoje zrušitve tipičnega vzvoda za zahodno vmešavanje dejansko začel postajati privlačen zgled za druge dele tretjega sveta.

je novi režim že kmalu spoznal, da je država kot izvoznica nafte trdno vpeta v mednarodno ekonomsko delitev dela in da mora zato spoštovati pravila mednarodnega kapitalističnega sistema. Tako je spoznal, da nizke cene nafte na svetovnem trgu slabijo iransko ekonomijo, zato je v 90. letih opuščal radikalno zunanjo politiko in si začel prizadevati za dogovor o črpanju nafte z zalivskimi proizvajalkami. Čeprav se je država po revoluciji hotela »odklapljati« od obstoječega mednarodnega ekonomskega sistema, pa je zaradi velikih ekonomskih problemov (negativna rast, visoka brezposelnost, pomanjkanje investicijskega kapitala in tehnologije itn.) ugotovila, da to (vsaj trenutno) ni mogoče. Zato se je začela spet bolj vključevati v etabrirani sistem (iskanje tujih neposrednih investicij) in krepiti ekonomske odnose z Zahodom (Halliday, 1986: 93; Byman et al., 2001: 16–17, 74–75; Ehteshami, 2002: 288–291).

V Iranu je bil z zrušitvijo domače klientske elite odpravljen eden temeljnih vzvodov, prek katerih zahodno jedro strukturno ohranja periferijo tretjega sveta v podrejenem položaju, toda nova iranska elita in prebivalstvo sta se kmalu soočila z realnostjo še nadaljnje strukturne podrejenosti države zaradi njene izrazito monokulturne ekonomije. Vendar pa to ne pomeni, da so iranski akterji začeli preprosto sprejemati strukturno odvisnost kot nekakšno nespremenljivo dejstvo. Zaradi treh dejavnikov (dolga in ponižujoča novejša zgodovina zunanjega vmešavanja, manipuliranja in izkoriščanja ter vzporedno razvijanje močnega iranskega nacionalizma, ki je v ospredje ves čas postavljajal pridobitev polne neodvisnosti; uspešna zrušitev na videz nepremagljivega avtokrata; zavedanje o starodavni in veličastni zgodovini države, kar je vir velikega nacionalnega ponosa)¹⁵ je Iran nekako predeterminiran za boj za pridobitev polne neodvisnosti oziroma pretežne samozadostnosti. Ali povedano drugače, Iran zaradi omenjenih dejavnikov zagotovo spada med tiste akterje iz dela globalne strukture, ki ga strukturalistična teorija opredeljuje kot periferijo, ki so najbolj odločeni »izstopiti« iz podrejenega položaja oziroma »prebiti« sofisticirani zid, ki jedro ločuje od periferije. Zato je po islamski revoluciji tudi začel nastopati kot nekakšen vodja upora periferije proti jedru.¹⁶

Mednarodni režim na področju uporabe jedrske energije in stališča držav

Problematike iranskega jedrskega programa ni mogoče ustrezno razumeti brez širšega poznavanja mednarodnega režima na področju uporabe jedrske energije oziroma mednarodnopravne ureditve glede neširjenja jedrskega orožja. Leta 1957 je bila ustanovljena Mednarodna agencija za jedrsko energijo (v nadaljevanju Agencija), ki naj bi opravljala dve temeljni funkciji: 1. spodbujala in zagotavljala pomoč pri raziskovanju, razvoju in uporabi jedrske energije za miroljubne namene ter zagotavljala nujne z jedrsko energijo povezane materiale, storitve in opremo, še zlasti za potrebe nerazvitih držav; in 2. uresničevala »varovala«, ki naj bi zagotavljala, da ne bi prišlo do preusmeritve miroljubne uporabe jedrske energije v vojaške namene. Pogodba o neširjenju jedrskega orožja (v nadaljevanju PNJO), ki je začela veljati 5. marca 1970, je temelj globalnega režima neširjenja jedrskega orožja. PNJO države deli na dva razreda: države z jedrskim orožjem (v nadaljevanju DJO) in države brez

jedrskega orožja (v nadaljevanju DBJO).¹⁷ Pogodba vsebuje občutljivo ravnotežje med tremi skupki zavez: 1. nepridobitev jedrskega orožja s strani DBJO; 2. jedrska razorožitev DJO; in 3. pravica DBJO, da razvijejo ali pridobijo jedrsko tehnologijo za miroljubne namene, skupaj s sprejetjem varoval Agencije na vseh fuzijskih materialih, ki so pod njihovo pristojnostjo (Potter, 1982: 39–40; Ronen, 2010: 8).

V PNJO so najbolj relevantni (tudi v kontekstu problematike iranskega jedrskega programa) člani I, II, III, IV in VI. Kot določa člen I, se vse DJO zavezujejo, da ne bodo nobeni drugi državi (prejemniku) prenašale jedrskega orožja ali drugih jedrskih eksplozivnih naprav (neposredno ali posredno) ter da ne bodo z ničimer pomagale, spodbujale ali prepričale DBJO, da bi izdelale ali kako drugače pridobile jedrsko orožje ali druge jedrske eksplozivne naprave. Člen II določa, da se vse DBJO zavezujejo, da ne bodo sprejele prenosa jedrskega orožja ali druge jedrske eksplozivne naprave od druge države (prenosnika) in da ne bodo izdelale ali kako drugače pridobile jedrskega orožja ali druge eksplozivne naprave. Člen III določa, da se vse DBJO zavezujejo, da bodo sprejele varovala, ki bodo določena v sporazumu z Agencijo, in sicer z izključnim namenom preverjanja izpolnjevanja njihovih obveznosti po PNJO, da se prepreči preusmeritev jedrske energije iz miroljubnih namenov v jedrsko orožje ali druge jedrske eksplozivne naprave.

Člen IV določa, da imajo vse države pogodbenice neodtujljivo pravico do razvoja, raziskovanja, proizvodnje in uporabe jedrske energije v miroljubne namene, brez diskriminacije in v skladu s členoma I in II (prvi odstavek). Isti člen tudi določa, da se vse države pogodbenice zavezujejo, da bodo omogočile in imajo pravico do sodelovanja pri največji mogoči izmenjavi opreme, materialov ter znanstvenih in tehnoloških informacij za miroljubno uporabo jedrske energije. Končno ta člen določa, da morajo tiste države pogodbenice, ki to lahko storijo, same ali skupaj z drugimi državami ali mednarodnimi organizacijami prispevati k nadaljnjemu razvoju uporabe jedrske energije v miroljubne namene, še posebno na ozemljih DBJO, pri čemer morajo upoštevati potrebe razvijajočih se delov sveta (drugi odstavek). Člen VI določa, da se vse države pogodbenice zavezujejo, da se bodo v dobri veri pogajale o učinkovitih ukrepih glede jedrske razorožitve ter o pogodbi o splošni in popolni razorožitvi pod strogim in učinkovitim mednarodnim nadzorom (Ronen, 2010: 81–85).¹⁸

Strnjeno in v bolj prozaičnem jeziku je mogoče povzeti, da PNJO vsebuje štiri glavne elemente oziroma zaveze. Prvič, DJO ne smejo drugim državam dajati jedrskega orožja. Drugič, DBJO ne smejo pridobiti jedrskega orožja. Tretjič, DBJO imajo neodtujljivo pravico do uporabe jedrske energije za miroljubne namene, pri čemer jim bodo s prenosom opreme, materialov in znanja v največji mogoči meri pomagale države z že razvitimi civilnimi jedrskimi zmogljivostmi. Pri tem bodo varovala Agencije zagotavljala, da DBJO ne bi miroljubne uporabe jedrske energije preusmerile v izdelovanje jedrskega orožja.¹⁹ In četrtič, DJO se bodo dogovorile o jedrskem razoroževanju ter končno o splošni in popolni jedrski razorožitvi.

¹⁷ PNJO kot DJO opredeljuje tiste države, ki so pred 1. januarjem 1967 izdelale in izvedle eksplozijo jedrskega orožja ali druge jedrske eksplozivne naprave. To so Francija, Kitajska, Sovjetska zveza (danes Rusija), Velika Britanija in ZDA (Ronen, 2010: 8).

¹⁸ Vsi uradni dokumenti, relevantni za iransko jedrsko problematiko (mednarodne pogodbe in politični sporazumi; poročila in resolucije Agencije; izjave in resolucije varnostnega sveta OZN), katerih vsebina bo navedena v tem sestavku, se nahajajo v Ronen (2010).

¹⁹ V okviru sistema varoval vsaka država pogodbenica z Agencijo sklene sporazum o varovalih. V skladu s tem sporazumom se država zaveže, da bo sprejela varovala Agencije na vseh fuzijskih materialih v vseh miroljubnih jedrskih dejavnostih na svojem ozemlju, pod svojo jurisdikcijo, ali ki so izvajane pod njenim nadzorom kjerkoli. V skladu s sporazumom o varovalih mora država Agenciji dati začetno poročilo o vsem jedrskem materialu, ki mora biti prijavljen, nato pa Agencija prek preverjanja (rutinske, ad hoc in posebne inšpekcije ter pregledi danih informacij) opravlja nadzor. Leta 1991 je bil razkrit tajni iraški program za pridobitev jedrskega orožja, kar je kazalo na pomanjkljivosti obstoječega sistema varoval. Agencija je zato sprejela modelni protokol, dodan k sporazumom med državami in Agencijo za uporabo varoval (t. i. dodatni protokol). Uresničitev dodatnega protokola okrepi sposobnost Agencije za odkrivanje neprijavljenega jedrskega materiala ali dejavnosti, in sicer zato, ker državo zavezuje, da mora Agenciji dati več informacij in pravic do inšpekcijskega dostopa (Negm, 2009: 68–75; Ronen, 2010: 12–13).

²⁰ Ustanavljanje obeh skupin je bistveno spodbudilo to, da je Indija 18. maja 1974 izvedla eksplozijo jedrske naprave. Indija je sicer ena od treh držav, ki nikoli niso pristopile k PNJO (poleg Izraela in Pakistana) (Potter, 1982: 44; Ronen, 2010: 8).

Zgoraj navedeno je mednarodnopravni okvir, ki v mednarodni skupnosti ureja uporabo jedrske energije, poleg tega pa naj bi preprečeval razširjanje jedrskega orožja. Vendar pa je za razumevanje mednarodnih odnosov na področju uporabe jedrske energije poleg pravno-formalnega okvira treba poznati tudi dva druga, medsebojno povezana vidika: politični proces, ki je vodil

k sprejetju PNJO, ter stališča različnih (skupin) držav glede uresničevanja PNJO.

Supersili ZDA in Sovjetska zveza, ki sta v drugi polovici 60. let prejšnjega stoletja vodili proces sprejemanja PNJO, sta kot jedro oziroma najpomembnejši del pogodbe obravnavali prepovedi in obveznosti, ki so bile potem navedene v členih I, II in III PNJO. Vendar pa so DBJO menile, da je takšen pristop enostranski in diskriminatoren ter da morajo biti v PNJO zapisane bolj pozitivne obveznosti DJO, da bodo drugim državam nudile pomoč pri miroljubnem jedrskem razvoju. Poleg tega so zahtevale tudi zavezo DJO, da se bodo končno jedrsko razorožile. Supersili sta upoštevali nekatere zahteve DBJO in jih vključili v osnutek PNJO, ki je bila v generalni skupščini OZN potem sprejeta 12. junija 1968. Ali povedano drugače, DJO so lahko obdržale svoje lastne arzenale jedrskega orožja (s pravico do njihovega razvoja), hkrati pa so z zavezujočim pravnim dokumentom preprečile drugim državam, da bi pridobile jedrsko orožje. Vendar so morale v zameno obljubiti, da bodo v DBJO prenašale jedrsko tehnologijo za miroljubne namene (ob hkratnem uresničevanju varoval Agencije) in da si bodo iskreno prizadevale za zmanjšanje svojih jedrskih arzenalov, vse do njihove popolne odprave. PNJO je bila tako rezultat trgovanja in kompromisa (Potter, 1982: 42–43; Negm, 2009: 43; Potter in Mukhatzhanova, 2012: 81).

Razlike v stališčih (poudarkih), ki so obstajale v procesu sprejemanja PNJO, pa so se nadaljevale in se še stopnjevale tudi potem, ko je PNJO začela veljati. DJO (ki so se jim pridružile tudi države, ki sicer nimajo jedrskega orožja, vendar pa imajo razvito civilno jedrsko industrijo) v okviru mednarodnega režima glede uporabe jedrske energije vseskozi poudarjajo imperativ neširjenja jedrskega orožja ter posledično v ospredje postavljajo obveznost DBJO, da ne pridobijo jedrskega orožja in da sprejmejo varovala Agencije. Del PNJO, ki govori o neodtujljivi pravici do uporabe jedrske energije v miroljubne namene, se jim zdi manj pomemben, v določeni meri pa naj bi bil celo nevarna pravna luknja. DBJO, predvsem države v razvoju, po drugi strani poudarjajo, da je PNJO rezultat kompromisa in da morajo v zameno za to, da so se odrekle jedrskemu orožju in sprejele varovala Agencije, od DJO in drugih držav z razvito civilno jedrsko industrijo prejeti materiale, opremo in tehnologijo za miroljubni jedrski razvoj, poleg tega pa opozarjajo, da so se DJO zavezale k jedrski razorožitvi.

Nasprotja med DJO in drugimi državami z razvito civilno jedrsko industrijo na eni strani in državami v razvoju na drugi so se povečala predvsem v 70. letih. Države z razvito civilno jedrsko industrijo, ki so v globalnem okviru tudi glavne dobaviteljice jedrske tehnologije, so namreč ustanovile dve skupini, ki naj bi s svojim delovanjem zmanjšali možnost, da bi katera od DBJO pridobila jedrsko orožje.²⁰ Leta 1974 je bil ustanovljen »Zanggerjev odbor«, katerega članice (več kot deset industrijsko razvitih držav) so se dogovorile, da bodo občutljivo jedrsko tehnologijo (za bogatenje urana, reprocessiranje plutonija in proizvodnjo težke vode) izvažale zgolj, če bo država, ki bo prejela to tehnologijo, sprejela varovala Agencije za obrat, kjer se bo uporabljala izvožena tehnologija (Potter, 1982: 44; Negm, 2009: 113–115).

ZDA, ki še vedno niso bile zadovoljne z nadzorom nad izvozom jedrskih materialov, opreme in tehnologije, pa so v letih 1974–1976 vodile organiziranje nove multilateralne skupine za regulacijo jedrskega izvoza. Leta 1975 so Francija, Japonska, Kanada, Sovjetska zveza, Velika Britanija,

ZDA in Zvezna republika Nemčija ustanovile »Skupino jedrskih dobaviteljev« (»Londonski klub«), ki je leto pozneje začela uveljavljati bistveno strožjo politiko na področju jedrskega izvoza.²¹ »Skupina jedrskih dobaviteljev« se je tako dogovorila, da bo do izvoza (prenosa) katerekoli občutljive jedrske komponente lahko prišlo zgolj, če bo država prejemnica sprejela varovala Agencije na vseh svojih jedrskih obratih (in ne zgolj na obratu, kjer bo dejansko uporabljena ta komponenta, kot določa PNJO). Sprejele so tudi smernice glede dvojne uporabe, ki določajo, da jedrski dobavitelji ne smejo dobaviti materialov, opreme ali tehnologije, če obstaja resno tveganje, da bo prišlo do njihove preusmeritve v proizvodnjo jedrskega eksploziva ali v proizvodnjo jedrskega goriva brez varoval, ali če bi bila dobava v nasprotju s ciljem preprečevanja širitve jedrskega orožja. V državo, ki je problematična za enega ali več dobaviteljev, naj ne bi izvažal noben dobavitelj. Še posebno stroge omejitve glede izvoza so uvedli za najbolj občutljive jedrske materiale, opremo in tehnologijo (za bogatenje urana in reprocesiranje plutonija), saj je bilo temeljno načelo, da morajo dobavitelji omejiti takšne izvoze (prenose), če pa bi do njih že prišlo, naj bi države prejemnice spodbujali, da bi sprejele soudeležbo dobaviteljev pri delovanju obratov ali kakšno drugo ustrezno obliko mednarodnega sodelovanja (kot alternativo gradnji obratov na strogo nacionalni podlagi). Skratka, »Skupina jedrskih dobaviteljev« je do danes uvedla številne omejitve jedrskega izvoza v DBJO, ki so strožje od omejitev, določenih v PNJO.²² Pri sprejemanju politike skupine so imele (imajo) odločilno besedo ZDA, ki so s svojo notranjo zakonodajo v drugi polovici 70. let bistveno omejile možnosti ameriškega jedrskega izvoza (Potter, 1982: 44–45, 47; Negm, 2009: 116–121, 129).²³

Države v razvoju so v desetletjih po drugi svetovni vojni verjele v blagodejnost jedrske energije, ki naj bi jim – s pomočjo Agencije – omogočila hiter razvoj.²⁴ Po sprejemu PNJO so menile, da bi morale v zameno za odpoved jedrskemu orožju in sprejem varoval Agencije prejeti tehnično sodelovanje in pomoč pri miroljubni uporabi jedrske energije. Vendar pa je njihov optimizem kmalu zamenjala kritičnost do ravnanja držav z razvitimi civilnimi jedrskimi industrijami. Po ustanovitvi »Zanggerjevega odbora« in »Skupine jedrskih dobaviteljev« ter posledičnem močnem omejevanju jedrskega izvoza so države v razvoju postajale prepričane, da sta obe skupini vzvod industrializiranih držav za vzpostavitev jedrskega kartela, ki bo še naprej zagotavljal ekonomsko odvisnost držav tretjega sveta. Tudi zaostrovanje zakonodaje ZDA glede jedrskega izvoza so razumele kot politiko na relaciji Sever–Jug, s katero se nerazvitim državam Juga odreka pravičen delež v proizvodnji jedrske energije. Ameriške pobude naj bi zanikale pomembno koncesijo, dano DBJO v drugače diskriminatorni PNJO (Potter, 1982: 25, 46; Potter in Mukhatzhanova, 2012: 82–83).

Razočaranje in kritičnost držav v razvoju sta se odražala skozi dokumente, ki jih je sprejemalo Gibanje neuvrščenih. Že deklaracija, sprejeta na vrhu organizacije leta 1979 v Havani, je močno kritizirala razvite države zaradi njihovega oviranja prenosa tehnologij za miroljubno uporabo jedrske energije. Razvite države naj bi tudi izvajale pritiske na države v razvoju, da bi jim onemogočile razvoj njihovih lastnih jedrskih programov. Nekatere formulacije (kritika razvitih držav zaradi njihovega pritiska in odtegotovanja pomoči, obramba suverenih pravic ter skrb

²¹ »Skupina jedrskih dobaviteljev« ima zdaj 45 članov, vključno z nekaterimi državami uvoznici. V okviru obeh skupin (»Zanggerjev odbor« in »Skupina jedrskih dobaviteljev«) države ne sodelujejo na podlagi mednarodne pogodbe, ampak na podlagi t. i. džentlmenkega dogovora (*gentlemen's agreement*) (Negm, 2009: 116, 126).

²² Tudi »Zanggerjev odbor« je v letih 1978 in 1984 sprejel nove omejitve glede izvoza, ki presesegajo zahteve PNJO (Negm, 2009: 116).

²³ ZDA v svoji notranji zakonodaji vse-skozi prepovedujejo izvoz nekaterih najbolj občutljivih tehnologij (za bogatenje urana in reprocesiranje plutonija), vse od Carterjeve administracije (1977–1981) pa sledijo načelu, da je neširjenje jedrskega orožja najbolje uveljavljati z odrekanjem jedrske tehnologije (Potter, 1982: 21, 47; Negm, 2009: 98–102, 120).

²⁴ V Bandunški deklaraciji, sprejeti leta 1955, so države v razvoju pozdravile ustanovitev Agencije, ki naj bi obetala pospešitev njihovega ekonomskega razvoja (Potter in Mukhatzhanova, 2012: 83).

²⁵ Gibanje neuvrščenih je že leta 1979 sprejelo odločitev, da bo koordinirano nastopilo v Agenciji, s čimer naj bi okrepili vlogo držav v razvoju. Čeprav ekonomske in tehnične interese držav v razvoju na Dunaju tradicionalno zastopa Skupina 77, pa je Gibanje neuvrščenih leta 2003 ustanovilo formalni urad na Dunaju, da bi se ukvarjal z bolj političnimi zadevami, vključno s tistimi z jedrskega področja. Gibanje neuvrščenih in Skupina 77 sta si neformalno razdelila delo v Agenciji: Gibanje neuvrščenih kot skupina govori v imenu držav v razvoju v okviru programa za preverjanje in varovala, Skupina 77 pa v okviru proračunskih vprašanj (Potter in Mukhatzhanova, 2012: 85).

²⁶ Leta 2012 je imela Agencija 151 držav članic (večina je držav v razvoju). Svet guvernerjev, najpomembnejši organ Agencije, ki se navadno sestaja najmanj petkrat na leto, ima 35 članov (13 članov je stalnih, in sicer držav z razvitimi jedrskimi zmogljivostmi, 22 članov pa periodično izvoli splošna konferenca v skladu z geografsko porazdelitvijo članic). Člani in opazovalci Gibanja neuvrščenih navadno tvorijo malo manj kot polovico članov sveta guvernerjev. Zahodna skupina v svetu guvernerjev dominira tako močno, da mora za uveljavitev svojih stališč z različnimi spodbudami prepričati zgolj nekaj članic Gibanja neuvrščenih (Potter in Mukhatzhanova, 2012: 85–86, 180–181).

²⁷ »Cikel jedrskega goriva« je oznaka za celoten proces izdelave in uporabe obogatene urana. Najprej se v naravi izkoplje uranova ruda, ki se nato procesira v uranov koncentrat (»rumeno pogačo«). Uranov koncentrat se potem konvertira v uranov heksafluoridov plin, ki se uporablja kot material za polnjenje pri bogatenju urana. Obstaja več različnih načinov za bogatenje urana, eden od njih pa je bogatenje s pomočjo centrifug, v katere se vložijo uranov heksafluoridov plin. Sledi izdelava gorivnih elementov, ki potem izgorejo v jedru reaktorja (iradiacija). Porabljeno gorivo se vzame iz reaktorja in uskladišči (v fazi skladiščenja se izvaja stalno hlajenje), nato pa reprocesira. Zadnji korak v ciklu jedrskega goriva je odstranitev radioaktivnih odpadkov (Potter, 1982: 69–80).

zaradi odrekanja tehnologij in diskriminatorne narave režimov za nadzor jedrskega izvoza) so postale stalnica v dokumentih, sprejetih na poznejših vrhunskih zasedanjih gibanja. Skupina 77 redno protestira v Agenciji ob letnih pogajanjih o proračunu proti temu, da so prispevki držav članic za projekte tehničnega sodelovanja prostovoljni, sistem varoval pa je financiran iz rednega proračuna (obveznih prispevkov držav članic). Skupina 77 in Gibanje neuvrščenih menita, da bi moralo biti tehnično sodelovanje priznано kot ena glavnih dejavnosti Agencije (enako kot varovala) in tako tudi financirano.²⁵ Številne države v razvoju razumejo inferioren status tehničnega sodelovanja kot kršitev člena IV PNJO – ta člen naj bi namreč določal, da je tehnično sodelovanje pravna obveznost. Tudi v okviru razprav v Agenciji glede preskrbe z jedrskim gorivom (od leta 2003) so članice Gibanja neuvrščenih spoznale, da države z razvitimi civilnimi jedrskimi industrijami (jedrski dobavitelji) praviloma ne upoštevajo njihovih stališč.²⁶ Vendar pa v teh razpravah neuvrščene države redno poudarjajo, da noben dogovor ne bi smel pomeniti še nadaljnje kršitve pravice do miroljubne uporabe jedrske energije in do njihovih lastnih jedrskih programov, vključno s ciklom jedrskega goriva.²⁷ Ne nazadnje DBJO na vseh preglednih konferencah PNJO izražajo svojo skrb zaradi delovanja »Skupine jedrskih dobaviteljev«, ki naj bi oviralo razvoj jedrske tehnologije za miroljubne namene v DBJO (Negm, 2009: 130; Potter in Mukhatzhanova, 2012: 83–89).

Strukturna podrejenost držav v razvoju

Namira Negm ugotavlja, da so cilji, ki jih razglša »Skupina jedrskih dobaviteljev« (preprečevanje razširjanja jedrskega orožja oziroma erozije sistema varoval), sicer precej legitimni, vendar pa je delovanje skupine vseeno problematično. Že dejstvo, da so bila njena pravila delovanja sprejeta v tajnosti in brez sodelovanja držav v razvoju, potem pa so dolgo ostala nerazkrita, pomeni kršitev duha sodelovanja, ki ga predpisuje člen IV PNJO. »Smernice« skupine glede jedrskega izvoza so dokaz, da omejitve in pritiski, ki ovirajo jedrsko sodelovanje, dejansko obstajajo. Obstaja precejšnja verjetnost, da bodo države jedrske dobaviteljice sledile ZDA in zadrževale prenos temeljne tehnologije na občutljivih področjih bogatenja urana, reprocesiranja plutonija in proizvodnje težke vode.²⁸ Ob omejevanju prenosa tehnologij, ki se potencialno lahko uporabijo za vojaške namene, bi lahko prišlo tudi do omejevanja pretoka temeljnega znanja na področjih, ki niso nujno

jedrska.²⁹ V bistvu želi duh, ki je navdihnil oblikovanje pravil »Skupine jedrskih dobaviteljev«, odrekati določene tehnologije državam v razvoju, ne glede na načela iz člena IV PNJO. Tako se je oblikoval mednarodni monopol nad jedrsko tehnologijo za miroljubne namene, o čemer priča dejstvo, da je lahko od sprejetja PNJO zelo malo držav v razvoju (ali skoraj nobena!) razvilo svoje miroljubne jedrske zmogljivosti (Negm, 2009: 129–130, 224).

V mednarodnih odnosih, povezanih z uporabo jedrske energije, obstaja temeljna razlika med stališči skupine držav z jedrskim orožjem in razvito civilno jedrsko industrijo (večinoma so to zahodne države) ter skupine držav v razvoju. Prva skupina postavlja v ospredje tako rekoč absolutno nujnost preprečevanja širitve jedrskega orožja, druga pa poudarja, da se je sicer pripravljena odpovedati jedrskemu orožju, da pa tudi zahteva izpolnitev svoje pravice do miroljubnega jedrskega razvoja. Obe stališči sta legitimni in ju je nujno upoštevati. Vendarle pa je politika jedrsko razvitih držav problematična, saj uveljavljene omejitve jedrskega izvoza pomenijo izrazito kršitev člena IV PNJO, ki daje vsem pogodbenicam »neodtujljivo pravico« do miroljubnega jedrskega razvoja in od jedrsko razvitih držav zahteva, da morajo omogočiti »največjo mogočo izmenjavo« jedrskih materialov, opreme in tehnologije. Pogodbenice so celo zavezane upoštevati potrebe razvijajočih se delov sveta.

Pomembno je upoštevati, da ZDA kot najpomembnejša jedrska izvoznica, ki vpliva tudi na preostale izvoznice, ne izvažajo oziroma prenašajo najbolj občutljivih jedrskih tehnologij, in to tudi v primeru, če bi država prejemnica na teh uvoženih tehnologijah uveljavila varovala Agencije. Tudi delovanje »Skupine jedrskih dobaviteljev« gre v tej smeri. S tem se zanika logika PNJO, kajti sistem varoval naj bi bil namenjen prav temu, da DBJO kljub svoji (pravno utemeljeni) uporabi najbolj občutljivih tehnologij ne bi le-teh preusmerile v izdelavo jedrskega orožja. Tako se ustvarja neravnotežje, kajti sistem varoval je (v bistveni meri) uveljavljan, do prenosa jedrskih komponent za miroljubne namene pa (večinoma) ne prihaja. Samo po sebi je povedno dejstvo, da do zdaj tako rekoč nobeni državi v razvoju (in pogodbenici PNJO) ni uspelo razviti svojih lastnih zmogljivosti za miroljubno uporabo jedrske energije, vključno s ciklom jedrskega goriva. Tako se ni mogoče izogniti občutku, da so, objektivno gledano, tudi uveljavljene omejitve jedrskega izvoza del strukturne podrejenosti periferije tretjega sveta (večinoma) zahodnemu jedru, o kateri govori strukturalistična teorija mednarodnih odnosov. Najmanj, kar je mogoče reči, je, da je v državah v razvoju to široko uveljavljena percepcija. Zato verjetno ni presenetljivo, da želijo nekatere od njih svojo strukturno odvisnost na jedrskem področju vsaj do neke mere odpravljati tudi z nelegalnimi dejanji oziroma z zatekanjem k jedrskemu črnemu trgu.

Iranski jedrski program

Dogajanje, povezano z iranskim jedrskim programom, je kronološko-vsebinsko mogoče razdeliti na štiri obdobja: 1. obdobje relativnega zatišja (oktober 1991–avgust 2002); 2. obdobje izbruha napetosti (avgust 2002–oktober 2003); 3. obdobje poskusa konstruktivnega reševanja (oktober 2003–februar 2006); in 4. obdobje politizacije in zaostrovanja (od februarja 2006 do danes). V nadaljevanju bodo opredeljene glavne značilnosti posameznih obdobj.

²⁸ Postavlja se vprašanje, ali ZDA zares menijo, da je obstoječi sistem varoval Agencije neustrezen, ali pa želijo uveljaviti monopol ali dominacijo nekaterih akterjev na jedrskem trgu (Negm, 2009: 120).

²⁹ Jedrsko znanje samo po sebi povečuje znanstveni napredek države, ker povečuje znanstveno elito, ki deluje na različnih področjih življenja (Negm, 2009: 2).

³⁰ Iran je k PNJO pristopil leta 1970.

Država je svoje jedrske zmogljivosti za miroljubne namene razvijala od poznih 50. let, šah pa je vanje vložil okoli štiri milijarde dolarjev. Leta 1973 je Iran z Agencijo sklenil Sporazum o varovalih ter napovedal, da bo uresničeval dolgoročni načrt za zagotovitev različnih virov energije, v okviru katerega naj bi v dveh desetletjih zgradil jedrske elektrarne z zmogljivostjo 6000 MW. Januarja 1979 je imel Iran že šest jedrskih reaktorjev (skupaj naj bi jih zgradil dvanajst), v različnih državah pa se je na področju jedrske tehnologije šolalo na tisoče Irancev. Iranski jedrski program je bil po islamski revoluciji suspendiran, med iraško-iransko vojno pa obnovljen. Leta 1984 je Iran s francosko pomočjo odprl jedrski raziskovalni center v Isfahanu, jedrsko pa je sodeloval predvsem s Pakistanom in Kitajsko (Negm, 2009: 189–190, 193).

Obdobje relativnega zatišja

Obveščevalne službe ZDA so oktobra 1991 izjavile, da želi Iran razviti jedrsko orožje.³⁰ Te obtožbe so se še okrepile po letu 1995, ko je predvsem Izrael začel poudarjati, da hoče Iran razviti jedrsko orožje in z njim ogroziti obstoj judovske države, o tem pa je izraelska vojaška obveščevalna služba prepričevala tudi ameriško. Vendar pa je Agencija, ki je na podlagi ameriških in izraelskih trditev februarja 1992 opravila ogled iranskih jedrskih obratov, razglasila, da so iranske jedrske dejavnosti namenjene miroljubni uporabi. Agencija je enako ugotovila še januarja 1995, julija 1995, julija 1997 (po izvedeni inšpekciji) in julija 2001. Kljub ugotovitvam Agencije pa je skupina sedmih industrijsko najbolj razvitih držav sveta (G7) na vrhu junija 1995 pozvala vse države, naj se izogibajo sodelovanju z Iranom, ki bi lahko pripomoglo k iranski pridobitvi sposobnosti za izdelavo jedrskega orožja; skupina je svoj poziv ponovila še na vrhunskih zasedanjih v letih 1996, 1997 in 1998 (Ritter, 2006/2007: 23–28; Ronen, 2010: 43–45).

Iran je že v 90. letih poudarjal problematičnost mednarodnega stanja na področju uporabe jedrske energije. Na zasedanju generalne skupščine OZN je iranski predstavnik 20. septembra 1994 poudaril, da Agencija do tedaj zaradi pritiska vplivnih sil ni bila sposobna zagotoviti ravnotežja med svojo dolžnostjo preprečevanja neširjenja jedrskega orožja in dolžnostjo promoviranja miroljubne uporabe jedrske energije. Večini pogodbenic PNJO, še posebej tistim, ki so delovale bolj neodvisno, naj bi bil preprečen lahek dostop do jedrskega materiala in tehnologije za miroljubno uporabo. Enostranske akcije določenih DJO, ki hočejo preprečiti prenos materialov in tehnologije za t. i. dvojno uporabo, naj bi bile nesprejemljive. Iran naj bi bil ena od žrtev takšnih nepravilnih ukrepov. Čeprav naj bi Agencija ves čas potrjevala njegove jedrske dejavnosti, pa naj bi bil izpostavljen močnemu pritisku ZDA in določenih drugih zahodnih držav. ZDA naj ne bi priznavale pravice ljudstev tretjega sveta do miroljubne uporabe jedrske energije (Ronen, 2010: 43, 389).

Obdobje izbruha napetosti

Iranska opozicijska skupina »Nacionalni svet odpora Irana« je 14. avgusta 2002 na tiskovni konferenci v Washingtonu predstavila podatke, ki naj bi dokazovali, da ima Iran poleg znanih tudi skrite jedrske programe – vodilna naj bi bila obrat za bogatenje urana (proizvodnja jedrskega goriva) v Natanzu in obrat za proizvodnjo težke vode v Araku. S tem dejanjem se je začelo obdobje velike napetosti v odnosu med ZDA, Izraelom in (v manjši meri) drugimi zahodnimi akterji na eni strani ter Iranom na drugi. ZDA in Izrael so namreč vseskozi intenzivno uveljavljale stališče, da Iran krši svoje obveznosti po PNJO in izdeluje jedrsko orožje, Iran pa je na drugi strani trdil, da je njegov jedrski program izključno miroljuben in da nikakor ne namerava izdelati jedrskega orožja. Ti zelo nasprotujoči si stališči sta se soočali skozi Agencijo, ki je v obstoječem mednarodnem režimu odgovorna za preverjanje uresničevanja PNJO oziroma zagotavljanje neširjenja jedrskega orožja. ZDA so si v tem obdobju prizadevale, da se z iranskim jedrskim vprašanjem ne bi ukvarjala zgolj Agencija, temveč da bi primer obravnavali tudi v varnostnem svetu OZN, ki je politično telo, v katerem imajo ZDA zaradi stalnega članstva več možnosti za uveljavljanje svojih stališč.

Iran je 16. septembra 2002 na zasedanju generalne skupščine OZN razglasil, da razvija dolgoročni načrt, v okviru katerega naj bi v dveh desetletjih zgradil jedrske elektrarne s skupno zmogljivostjo 6000 MW. Med zasedanjem je iranski podpredsednik generalnemu direktorju Agencije tudi potrdil, da Iran gradi več obratov, da bi država pridobila sposobnost izvedbe cikla jedrskega goriva. Iranski predsednik Hatami je 9. februarja 2003 razglasil, da ima Iran načrte za proizvodnjo elektrike v svojih jedrskih elektrarnah ter da mora zato razviti sposobnost izvedbe cikla jedrskega goriva – od odkritja nahajališč urana do ravnanja s porabljenim gorivom.³¹ Iran je privolil v obisk generalnega direktorja Agencije v Natanzu in Araku (Ronen, 2010: 46–47).

Med 21. in 26. februarjem 2003 je bila na obisku v Iranu delegacija Agencije, ki jo je vodil generalni direktor. Obiskala je iranske jedrske obrate, Iran pa ji je razkril obrat za bogatenje urana v Natanzu ter potrdil gradnjo obrata za proizvodnjo težke vode v Araku. Teheran je tudi pristal na modifikacijo svojega Sporazuma o varovalih, tako da je moral po novem Agencijo nemudoma obvestiti o kakršnemkoli novem jedrskem obratu ali o spremembi na obstoječih obratih. Agencija je začela preverjanje na novo razkrita iranskega jedrskega programa, zato je marca 2003 Natanz obiskala inšpekcija Agencije, med aprilom in junijem pa so bile izvedene še dodatne inšpekcije. O rezultatih dejavnosti Agencije je generalni direktor 6. junija 2003 poročal svetu guvernerjev Agencije. V poročilu je navedel, da Iran ni izpolnil svojih obveznosti iz Sporazuma o varovalih, in sicer v zvezi s poročanjem o jedrskem materialu, poznejšim procesiranju in uporabo tega materiala, ter prijavo obratov, kjer je bil material uskladiščen in procesiran. Količina tega jedrskega materiala naj ne bi bila velika, a je kljub temu iransko neizpolnjevanje obveznosti zbuvalo skrb. Iran naj bi poskušal popraviti svoje napake, proces preverjanja pravilnosti in celovitosti iranske prijave pa naj bi še potekal. Generalni direktor je tudi spodbudil Iran, naj z Agencijo sklene dodaten protokol, kajti zgolj z uresničevanjem tega instrumenta naj bi bila Agencija sposobna verodostojno zagotoviti, da ne obstajajo neprijavljene jedrske dejavnosti (Ritter, 2006/2007: 60–61, 66, 69; Ronen, 2010: 47–48, 206–208).

Generalni direktor Agencije je 26. avgusta 2003 svetu guvernerjev podal novo poročilo o ureničevanju Sporazuma o varovalih z Iranom. V poročilu je navedel, da je Iran v pismu Agenciji (19. avgust 2003) priznal, da je v začetku 90. let izvedel poskuse s konverzijo urana, o katerih bi moral poročati v skladu s svojimi obveznostmi. Iran naj bi tudi izjavil, da si prizadeva za popravilo te napake. Generalni direktor je poleg tega navedel, da je Iran od izdaje zadnjega poročila pokazal večjo stopnjo kooperativnosti tako glede obsega kot natančnosti informacij, ki jih daje Agenciji, ter da dopušča dostop Agencije do dodatnih lokacij in jemanje vzorcev. Pozitiven korak naj bi bila tudi odločitev Irana, da se bo z Agencijo začel pogajati o sklenitvi dodatnega protokola. Vendar pa naj bi bilo iransko posredovanje informacij in dopuščanje dostopa včasih počasno, nekatere posredovane informacije pa naj bi bile tudi v nasprotju s prej posredovanimi. Obstajalo naj bi tudi še več pomembnih nerazrešenih zadev, še posebno v zvezi z iranskim programom bogatenja urana (Ronen, 2010: 208–209).

Svet guvernerjev Agencije je na zasedanju med 8. in 12. septembrom 2003 obravnaval poročilo generalnega direktorja in sprejel resolucijo, v kateri je pozval Iran, naj ustavi vse dejavnosti, povezane z bogatenjem urana, vključno z nadaljnjim uvajanjem jedrskega materia-

³¹ Iran je kopal uran v Saghandu v pokrajini Jazd, v Jazdu pa je bil tudi obrat za procesiranje uranovega koncentrata. Konverzijo v uranov heksafluoridov plin naj bi izvajal v obratu v Isfahanu, bogatejše urana s centrifugami pa v obratu za bogatenje urana v Natanzu (Ronen, 2010: 5–6). ZDA so prizadevanje Irana za izvedbo cikla jedrskega goriva razlagale kot jasen znak, da država želi pridobiti infrastrukturo za proizvodnjo jedrskega orožja. ZDA so tudi na srečanju Drugega pripravjalnega odbora za pregledno konferenco članic PNJO, ki je potekalo od 28. aprila do 9. maja 2003 v Ženevi, obtožile Iran, da si prizadeva za pridobitev jedrskega orožja (Ritter, 2006/2007: 59, 71).

³² Iran je 25. junija 2003 prvič uporabil uranov heksafluoridov plin za testiranje centrifug v pilotnem obratu za bogatenje urana v Natanzu (Ronen, 2010: 48).

³³ Iranski predstavniki so takoj po sprejetju resolucije zapustili zasedanje, iranski veleposlanik pa je poudaril, da »suvereni državi ni mogoče postavljati skrajnih rokov«. Iran je 5. oktobra 2003 sporočil, da se ne čuti zavezanega s skrajnim rokom 31. oktobra 2003, ker ni formalno sprejel resolucije sveta guvernerjev. Vendar pa naj bi nameraval sodelovati z Agencijo in dajati odgovore, kolikor hitro je mogoče (Ritter, 2006/2007: 90; Ronen, 2010: 49).

³⁴ Voditelj iranske islamske revolucije Homeini je govoril, da islam prepoveduje orožje za množično uničevanje. Homeinijev naslednik Ali Hamnei je septembra 2004 izdal fatvo (formalno pravno mnenje), v kateri je navedel, da so proizvodnja, kopičenje in uporaba jedrskega orožja v islamu prepovedani ter da Islamska republika Iran ne bo nikoli pridobila tega orožja (Ritter, 2006/2007: 170; In Heavy Waters, 2012: 2).

³⁵ Ameriška administracija je za vsako ceno hotela doseči, da bi Agencija razglasila, da Iran ne izpolnjuje svojih obveznosti po PNJO in da bi zadevo posledično posredovala varnostnemu svetu OZN. Ker je Busheva administracija močno nakazovala, da je pripravljena proti Iranu nastopiti z vojaškimi sredstvi, je Evropska unija hotela preprečiti ameriški napad (Ritter, 2006/2007: 81–83; Cook, 2008: 49–52).

la v Natanzu.³² Iranu je tudi postavil skrajni rok (konec oktobra 2003), do katerega naj bi odpravil vse pomanjkljivosti v svojem sodelovanju z Agencijo ter polno sodeloval z njo.³³ Iranski predstavnik je na tem zasedanju povedal, da je bil Iran v preteklih 24 letih deležen ostrih sankcij in omejevanja izvoza materiala in tehnologije za miroljubno uporabo jedrske energije in zato ni imel druge izbire, kot da se je zatekel k prikrivanju, ker naj bi bil vsakršen poskus, da bi pridobil ali izdelal elemente za svoj miroljubni jedrski program, neizprosno zatrt. Dodal je, da je bil v preteklosti Iran nekooperativen pri sodelovanju z Agencijo zato, ker je državo skrbelo, da ji bodo ZDA za zmeraj odvzele možnost uporabe jedrske energije (Ronen, 2010: 185–186, 271–272).

Iranski zunanji minister je na zasedanju generalne skupščine OZN 25. septembra 2003 poudaril, da Iran ni privržen spoštovanju mednarodnih režimov na področju orožja za množično uničevanje le zaradi pogodbenih obveznosti države, temveč tudi zaradi iranskih religioznih prepričanj in zgodovinske izkušnje, kajti Iran naj bi bil žrtev takšnega orožja.³⁴ Vendar pa prizadevanja za prepoved orožja za množično uničevanje ne bi smela biti izgovor za to, da se državam zanika pravica do razvoja tehnologije za miroljubno uporabo. Tako naj bi se krepil politični pritisk na Iran, da bi se odpovedal svoji neodtujljivi pravici do razvoja miroljubne jedrske tehnologije. Iranski jedrski program naj bi bil izključno miroljuben in usmerjen v proizvodnjo energije za iranski ekonomski razvoj, država pa naj bi bila odločena, da ne bo popustila pred nerazumnimi, diskriminatornimi in selektivnimi zahtevami, ki presegajo zahteve glede neširjenja jedrskega orožja, ki jih vsebujejo instrumenti Agencije (Ronen, 2010: 394).

Obdobje poskusa konstruktivnega reševanja

V analizi problematike iranskega jedrskega programa je mogoče obdobje med oktobrom 2003 in februarjem 2006 zaradi treh razlogov opredeliti kot osrednje oziroma najpomembnejše obdobje. Prvič, v tem času je obstajala edinstvena možnost, da bi se problematika razrešila na podlagi strokovnih in mednarodnopravnih kriterijev, saj iransko vprašanje še ni bilo preneseno iz Agencije v varnostni svet OZN in torej še ni bilo politizirano. Drugič, v tem obdobju je po dotedanjem močnem pritisku ZDA na Iran skupina treh pomembnih članic Evropske unije – Francija, Nemčija in Velika Britanija (v nadaljevanju EU3) – nastopila kot razmeroma objektivnejši posrednik in zdelo se je, da bo v neposrednem, odprtem in konstruktivnem dialogu med EU3 in Iranom problem mogoče razrešiti.³⁵ In tretjič, na podlagi dogajanja v tem obdobju je mogoče iransko jedrsko problematiko ocenjevati v širšem kontekstu strukturnega položaja v mednarodnih odnosih, povezanih z uporabo jedrske energije. V tem času se je namreč bolj jasno izrisalo dejansko razmerje pri uresničevanju dveh elementov iz PNJO, ki jima različne skupine držav pripisujejo različne pomene – razmerje med uveljavljanjem sistema varoval z namenom preprečevanja preusmerjanja miroljubne uporabe jedrske energije v pridobivanje jedrskega orožja (člen III) in uveljavlja-

njem neodtujljive pravice do miroljubnega jedrskega razvoja (člen IV). Ali povedano drugače, skozi perečo iransko jedrsko problematiko je lažje ocenjevati, ali obstaja (ne)ravnotežje pri uresničevanju zahtev DJO in drugih držav z razvito civilno jedrsko industrijo ter zahtev držav v razvoju.

Iranske oblasti in zunanji ministri EU3 so se po temeljitih konzultacijah dogovorili o načinu reševanja vseh spornih vprašanj glede iranskega jedrskega programa v okviru Agencije in tako so 21. oktobra 2003 izdali »Teheransko izjavo«. V tem dokumentu sta obe strani navedli, da bosta izvedli določene ukrepe. Iranska vlada se je odločila, da bo polno sodelovala z Agencijo in da bo na transparenten način pristopila k reševanju vseh problematičnih zadev, ki jih navaja Agencija, ter popravila vse svoje morebitne napake in neustrezna dejanja. Poleg tega se je zaradi graditve zaupanja odločila, da bo podpisala dodatni protokol in začela postopek za njegovo ratifikacijo, kot potrditev svojih dobrih namenov pa naj bi že pred ratifikacijo uresničevala določila dodatnega protokola. Končno se je Iran odločil – čeprav naj bi imel pravico do razvoja jedrske energije za miroljubne namene –, da bo prostovoljno suspendiral vse dejavnosti, povezane z bogatenjem urana. EU3 je na drugi strani priznala pravico Irana do miroljubne uporabe jedrske energije v skladu s PNJO. Polna uresničitev odločitev Irana, ki naj bi jo potrdil generalni direktor Agencije, naj bi omogočila takojšnjo razrešitev položaja, in sicer naj bi to storil svet guvernerjev Agencije. Končno je EU3 navedla, da lahko Iran, če bodo mednarodne skrbi polno razrešene, pričakuje lažji dostop do moderne tehnologije in oskrbe na več področjih (Ronen, 2010: 104–105).

Teheranska izjava je bila izjemno pomemben dokument, saj je k razreševanju iranskega jedrskega vprašanja pristopala na uravnotežen način, z upoštevanjem vseh elementov PNJO, tako tistih, ki jih poudarjajo razvite jedrske države, kot tudi tistih, ki jih poudarjajo države v razvoju. Po eni strani se je Iran politično zavezal, da bo v polni meri dopuščal uveljavljanje sistema varoval in se s tem namenom Agenciji popolnoma »odprl« ter ji transparentno podrobno razkril svoj jedrski program, hkrati pa dopustil širok dostop inšpektorjev do vseh svojih jedrskih obratov. Po drugi strani pa je bila Iranu v zameno za polno uresničevanje njegovih obveznosti iz člena III PNJO priznana pravica do miroljubnega jedrskega razvoja iz člena IV PNJO. Mogoče je reči, da sta duh in dikcija dokumenta implicirala, da bo lahko v polni meri razvil svoj jedrski program za miroljubne namene ter da bo imel ob koncu začetega procesa zagotovljen dostop do jedrske tehnologije, ki mu je bila dotlej nedostopna. Teheranska izjava je torej izražala temeljno logiko oziroma *quid pro quo*, ki je leta 1968 omogočil sprejetje PNJO: DBJO naj bi v zameno za svojo odpoved jedrskemu orožju dobile pravico do polnega miroljubnega jedrskega razvoja, pri čemer naj bi sistem varoval Agencije zagotavljal, da miroljubne uporabe ne bi preusmerile v pridobivanje jedrskega orožja.

Iran je 10. novembra 2003 Agencijo formalno obvestil, da je suspendiral z bogatenjem urana povezane dejavnosti – specifično dejavnosti v obratu v Natanzu, vključno s proizvodnjo polnivenega materiala za procese bogatenja ter uvozom materialov, povezanih z bogatenjem. Iran je 29. novembra 2003 obvestil Agencijo, da je v Natanzu suspendiral vsakršno vstavljanje jedrskega materiala v centrifuge ter da bo umaknil jedrski material iz vseh obratov za bogatenje s centrifugami. Poleg tega naj bi razgradil svoje projekte za bogatenje z laserjem in umaknil vso povezano tehnologijo. V času suspendiranja naj ne bi sklepal novih pogodb za izdelavo centrifugnih strojev in njihovih komponent. Država je 24. februarja 2004 še razširila obseg svojega suspendiranja, tako da je vključevalo tudi nameščanje in testiranje centrifug za bogatenje ter domačo proizvodnjo komponent za centrifuge (Iran je tudi potrdil, da suspendiranje dejavnosti, povezanih z bogatenjem urana, velja za vse obrate na njegovem ozemlju). Iran je povabil Agencijo, naj preveri te ukrepe, 18. decembra 2003 pa je podpisal Dodatni protokol in ga takoj začel izvajati (Ronen, 2010: 50–52, 212).

³⁶ Iran je med obiskom generalnega direktorja privolil, da bo pospešil sodelovanje z Agencijo v zvezi z več problematičnimi zadevami, da bi bile že do junija 2004 razrešene (Ronen, 2010: 52–53).

³⁷ Iran je 21. maja 2004 Agenciji predložil začetne prijave v skladu s svojim Dodatnim protokolom (glede lokacij, kjer se nahaja jedrski material, ter dejavnosti cikla jedrskega goriva). To je storil pred zahtevanim rokom (18. junij 2004) (Ronen, 2010: 53).

Ravnanje Irana po oktobru 2003 oziroma njegovo uresničevanje (samo)zavez, ki jih je navedel v Teheranski izjavi, je (bilo) mogoče ocenjevati na podlagi rednih poročil generalnega direktorja Agencije o iranskem uresničevanju Sporazuma o varovalih. Generalni direktor je v *poročilu 10. novembra 2003* najprej navedel, da Iran skozi daljše časovno obdobje ni izpolnil svojih obveznosti po Sporazumu o varovalih, in sicer v zvezi s poročanjem o jedrskem materialu ter njegovim procesiranjem in uporabo ter tudi prijavo obratov, kjer je bil ta material procesiran in uskladiščen. Od zadnjega poročila generalnega direktorja (23. avgusta

2003) naj bi prišlo do dodatnih iranskih kršitev obveznosti. Nedavna razkritja Irana o njegovem jedrskem programu naj bi kazala, da je država v preteklosti prikrivala številne vidike svoje jedrske dejavnosti – iranska politika prikrivanja naj bi se nadaljevala do oktobra 2003. Čeprav naj bi se iranske kršitve nanašale le na omejene količine jedrskega materiala, pa naj bi šlo pri njih za najbolj občutljive vidike cikla jedrskega goriva, vključno z bogatenjem. To naj bi bil razlog za resno skrb. Generalni direktor je nato navedel, da ga je po sprejetju resolucije sveta guvernerjev (12. septembra 2003) Iran obvestil, da se je odločil za politiko polnega razkritja ter da bo Agencijo obvestil o vseh svojih jedrskih dejavnostih. Od takrat naj bi Iran kazal aktivno sodelovanje in odprtost, kar naj bi se še posebej kazalo v tem, da Agenciji dopušča neomejen dostop do vseh lokacij, za katere Agencija to zahteva. Kazalo naj bi se tudi v dajanju informacij in pojasnil o izvoru uvožene opreme in komponent ter v tem, da so omogočeni pogovori s posamezniki. Generalni direktor je končno navedel, da do tistega trenutka ni dokazov, da bi bili predhodno neprijavljeni jedrski materiali in dejavnosti, omenjeni zgoraj, povezani s programom jedrskega orožja. Vendar pa naj bi bilo glede na preteklo prikrivanje Irana potrebnega še nekaj časa, da bi Agencija lahko sklenila, da je iranski jedrski program namenjen izključno miroljubni uporabi (Ronen, 2010: 209–211).

Generalni direktor je v *poročilu 24. februarja 2004* navedel, da Iran aktivno sodeluje z Agencijo in omogoča dostop do lokacij, ki ga zahteva Agencija. To naj bi veljalo tudi za dostop do delavnic, ki se nahajajo v vojaških objektih. Agencija naj bi dobro napredovala pri preverjanju izjav Irana glede obrata za konverzijo urana ter povezanih poskusov in testov. Agenciji pa naj ne bi uspelo razrešiti pomembne sporne zadeve – kontaminacije z nizko in visoko obogatenim uranom na dveh lokacijah (Kalaje in Natanz). Dokler ta zadeva ne bo razrešena, naj bi Agencija zelo težko potrdila, da ne obstajajo neprijavljeni materiali in dejavnosti (Ronen, 2010: 212–213).

Generalni direktor je v *poročilu 1. junija 2004* navedel, da je bil dosežen pomemben napredek v zvezi z akcijami, ki so bile dogovorjene med njegovim obiskom v Teheranu v začetku aprila 2004.³⁶ Agencija naj bi tudi pozdravila začetne prijave, ki jih je v skladu s svojim Dodatnim protokolom predložil Iran.³⁷ Iran naj bi sodeloval z Agencijo glede dostopa do lokacij, ki ga zahteva Agencija, vključno z delavnicami v vojaških objektih. Agencija naj bi še naprej napredovala v svojem prizadevanju, da bi celovito razumela iranski jedrski program. Toda več zadev naj bi ostalo nerazrešenih – še zlasti vir kontaminacije z nizko in visoko obogatenim uranom ter dejavnosti s centrifugami P–1 in P–2 (Ronen, 2010: 214).

Generalni direktor je v *poročilu 1. septembra 2004* navedel, da Agencija pozdravlja sodelovanje Irana glede posredovanja informacij, čeprav je včasih počasno. Agencija naj še ne bi mogla narediti dokončnih sklepov glede pravilnosti in celovitosti prijav Irana v zvezi z vsemi vidiki njegovega jedrskega programa, vendar pa naj bi še naprej nenehno napredovala v svojem prizadevanju za razumevanje tega programa. Glede dveh predhodno problematičnih vidikov (iranska prijava bogatenja

z laserjem in poskusov s konverzijo urana) naj bi bilo potrebno le še rutinsko uresničevanje varoval. Dve zadevi naj bi bili še naprej bistveni za razumevanje iranskega programa bogatenja: kontaminacija z nizko in visoko obogatenim uranom ter dejavnosti s centrifugami P-1 in P-2. Agencija naj bi preverila iransko suspendiranje z bogatenjem povezanih dejavnosti v specifičnih obratih in lokacijah in ugotovila naj bi, da je mogoče potrditi dejansko izvajanje suspenza (Ronen, 2010: 215–216).

Iran je 23. junija 2004 generalnega direktorja Agencije obvestil, da načrtuje odpravo uresničevanja razširjenih prostovoljnih ukrepov suspendiranja, ki jih je Agenciji sporočil 24. februarja 2004, in da namerava 29. junija 2004 nadaljevati – pod nadzorom Agencije – izdelovanje komponent za centrifuge ter nameščanje in testiranje centrifug. Na to se je odzval svet guvernerjev Agencije in 18. septembra 2004 sprejel resolucijo, v kateri je izrazil mnenje, da je zaradi graditve zaupanja nujno, da Iran takoj suspendira vse z bogatenjem povezane dejavnosti, vključno z izdelavo ali uvozom komponent za centrifuge, nameščanjem in testiranjem centrifug ter proizvodnjo polnitenega materiala.³⁸ Svet guvernerjev je v resoluciji tudi navedel, da bo na svojem novembrskem zasedanju odločal, ali bi bili ustrezni nadaljnji koraki.³⁹ Iran je na to odgovoril, da je sporazum o suspendiranju polno uresničeval, medtem ko druga stran naj ne bi izpolnila svojih zavez, zato naj bi bilo treba prilagoditi suspendiranje (Ronen, 2010: 54, 194–196, 221).

Očitno je v procesu, glede katerega sta se s Teheransko izjavo dogovorila Iran in EU3, prišlo do krize, in da bi se ta razrešila, sta 15. novembra 2004 Iran in EU3 sklenila »Pariški sporazum«. V njem so vlade Irana in EU3 najprej znova izrazile svoje zaveze iz Teheranske izjave, ki pa naj bi jih nadgradile. EU3 je priznala pravice Irana po PNJO, ki naj bi se uresničevale v skladu z obveznostmi Irana po PNJO. Iran se je zavezal k polnemu sodelovanju in transparentnosti z Agencijo, poleg tega pa naj bi še naprej prostovoljno uresničeval Dodatni protokol še pred njegovo ratifikacijo. Iran se je tudi odločil, da bo na prostovoljni podlagi nadaljeval in razširil svoje suspendiranje na vse z bogatenjem povezane dejavnosti, kar naj bi specifično pomenilo: izdelavo in uvoz plinskih centrifug in njihovih komponent; nameščanje, testiranje ali delovanje plinskih centrifug; vse teste ali proizvodnjo v kateremkoli obratu za konverzijo. Agencija naj bi bila obveščena o suspendiranju in povabljen k njegovemu preverjanju in nadzoru. Suspendiranje naj bi se izvajalo v času pogajanj o obojestransko sprejemljivem dogovoru o dolgoročni ureditvi. EU3 je priznala, da je suspendiranje prostovoljni ukrep za izgradnjo zaupanja in ne pravna obveznost. EU3 in Iran sta se dogovorila, da bosta začela pogajanja za doseg obojestransko sprejemljivega sporazuma o dolgoročni ureditvi. Sporazum naj bi vseboval objektivna zagotovila, da je jedrski program Irana izključno miroljuben. Vseboval naj bi tudi trdna zagotovila o jedrskem, tehnološkem in ekonomskem sodelovanju (Ronen, 2010: 105).

Pariški sporazum je razrešil krizo, ki je nastala zaradi različnega razumevanja obsega iranskega suspendiranja dejavnosti, povezanih z bogatenjem urana. Iran je v sporazumu zagotovil, da bo suspendiral prav vse mogoče dejavnosti, povezane z bogatenjem urana, pri čemer jih je taksativno opredelil, tako da je bila odpravljena možnost ponovitve različnih interpretacij. Pariški sporazum je po svoji dikciji in duhu vseboval enako uravnoteženost kot Teheranska izjava: Iran naj bi v največji mogoči meri dopustil izvajanje varoval, v zameno pa naj bi dobil možnost polnega izvajanja svojega miroljubnega jedrskega programa. Pogajanja o dolgoročni ureditvi so se začela 13. decembra 2004, Iran pa je 23. marca 2005 EU3 ponudil predlog, po katerem bi lahko izvajal boga-

³⁸ Svet guvernerjev je v resoluciji tudi »globoko obžaloval«, da je obseg suspendiranja z bogatenjem povezanih dejavnosti, za katerega se je prostovoljno odločil Iran (o čemer je obvestil Agencijo 29. novembra 2003 in 24. februarja 2004), pomembno manjši od razumevanja Agencije glede obsega suspendiranja (Ronen, 2010: 195).

³⁹ Svet guvernerjev je implicitno sporočil, da bo razmislil o predaji iranskega jedrskega vprašanja varnostnemu svetu OZN (Ronen, 2010: 54).

⁴⁰ Večina civilnih jedrskih reaktorjev v svetu kot gorivo uporablja uran, obogaten do okoli 4-odstotne stopnje (nizko obogateni uran). Proizvodnja jedrskega orožja zahteva minimalno 15 kilogramov urana, obogatenega do okoli 90-odstotne stopnje. Po definiciji za potrebe izvajanja varoval za visoko obogateni uran velja uran, obogaten do več kot 20-odstotne stopnje (Ronen, 2010: 4; In Heavy Waters, 2012: 34).

tenje urana, vendar pa bi bili hkrati uveljavljeni naslednji ukrepi: določitev zgornje (nizke) meje bogatenja;⁴⁰ omejitev obsega jedrskega programa; takojšnja konverzija vsega obogatenega urana v gorivne palice; iranska ratifikacija Dodatnega protokola in njegovo kontinuirano uresničevanje; kontinuirana prisotnost inšpektorjev Agencije na kraju samem v obratih za bogatenje urana (Natanz) in konverzijo urana (Isfahan). Predlog je tudi predvidel, da bi EU3 Iranu zagotovila dostop do razvite jedrske tehnologije. EU3 je predlog označila za »nesprejemljiv«, ker ni specifično govoril o

suspendiranju dejavnosti, povezanih z bogatenjem urana, kot je bilo določeno v Pariškem sporazumu (Ronen, 2010: 57, 104–105).

Generalni direktor Agencije je po sprejetju Pariškega sporazuma še naprej pripravljaval poročila o iranskem uresničevanju Sporazuma o varovalih. V *poročilu 15. novembra 2004* je navedel, da si je Iran v zadnjih dveh desetletjih močno prizadeval za pridobitev sposobnosti za neodvisno izvedbo cikla jedrskega goriva; tudi iranski sedanji program naj bi bil še naprej usmerjen k temu. Iran naj ne bi prijavljal Agenciji številnih vidikov cikla jedrskega goriva (še posebno konverzija in bogatenje urana), iranska politika prikrivanja in kršenja obveznosti po Sporazumu o varovalih pa naj bi se nadaljevala do oktobra 2003. Od takrat pa naj bi bil dosežen velik napredek Irana pri popravljanju teh kršitev ter pri sposobnosti Agencije, da potrdi določene vidike sedanjih iranskih prijav. Dve zadevi naj bi še naprej zahtevali rešitev: kontaminacija z nizko in visoko obogatenim uranom ter dejavnosti s centrifugami P-1 in P-2. Glede kontaminacije naj bi se dotedanji izsledki Agencije nagibali k potrditvi iranske izjave, da gre za material, ki je prišel iz tujine; toda drugih razlag naj ne bi bilo mogoče izključiti in Agencija naj bi jih preiskovala. Agencija naj bi preverila ves iranski prijavljeni jedrski material in mogoče naj bi bilo reči, da ta material ni preusmerjen k prepovedanim dejavnostim. Vendar pa naj Agencija še vedno ne bi mogla skleniti, da v Iranu ni nikakršnih neprijavljenih jedrskih materialov in dejavnosti – za to naj bi bilo potrebne še kar nekaj časa (Ronen, 2010: 217–218).

Pogajanja med EU3 in Iranom o dolgoročni ureditvi so bila ustavljena 1. avgusta 2005, ko je Iran Agenciji poslal sporočilo, v katerem jo je obvestil, da bo nadaljeval dejavnosti konverzije urana v Isfahanu. S tem je Iran pravzaprav sporočil, da dotedanje dogovarjanje z EU3 ni obrodilo nikakršnih rezultatov in da zato odstopa od suspendiranja dejavnosti, povezanih z bogatenjem urana. Iran je v sporočilu navedel, da so pravice Irana po PNJO že vse od zgodnjih 80. let močno in sistematično kršene ter da pomembne pogodbenice nasproti Iranu ne izpolnjujejo svojih obveznosti po drugem odstavku člena IV. Oktobra 2003 naj bi Iran sklenil dogovor z EU3 z izrecnim pričakovanjem, da bo odprto novo poglavje polne transparentnosti, sodelovanja ter dostopa do jedrske in drugih razvitih tehnologij. Iran naj bi privolil v več pomembnih ukrepov transparentnosti in prostovoljne graditve zaupanja ter naj bi jih takoj in polno uresničeval (podpis in takojšnje uresničevanje Dodatnega protokola, dopustitev najbolj širokih in agresivnih inšpekcij Agencije, podrobna obravnavitev iranskih miroljubnih jedrskih dejavnosti, 20-mesečno suspendiranje pravice do bogatenja urana). V zadnjih dveh letih naj bi tesno sodeloval z Agencijo za razrešitev vseh spornih vprašanj, in rešene naj bi bile vse pomembne zadeve, še posebno tiste, povezane z viri kontaminacije z visoko obogatenim uranom. Temeljite inšpekcije Agencije naj bi zmeraj znova potrjevale izjave Irana, da ni prišlo niti do najmanjše preusmeritve v izdelavo jedrskega orožja. Vendar pa naj bi Iran v zameno dobil zelo malo, če sploh kaj – na njegovo podaljševanje ukrepov za graditev zaupanja naj bi se odgovarjalo s prelomljenimi obljubami in vedno večjimi zahtevami. Po več kot treh mesecih

pogajanj po sprejetju Pariškega sporazuma naj bi postalo očitno, da je EU3 preprosto hotela podaljševati brezplodna pogajanja, s čimer naj bi prejudicirala izvajanje neodtujljive pravice Irana do nadaljevanja njegovih zakonitih dejavnosti bogatenja. EU3 naj ne bi imela namena ali sposobnosti, da bi predstavila svoje predloge glede objektivnih zagotovil o miroljubni naravi jedrskega programa Irana in glede trdnih zagotovil o ekonomskem, tehnološkem in jedrskem sodelovanju (Ronen, 2010: 403–405).

EU3 se je odzvala in 5. avgusta 2005 Iranu poslala svoj (celovit in obsežen) predlog za dolgoročno rešitev. V predlogu je bilo navedeno, da EU3 priznava pravice Irana po členu IV PNJO, po katerem imajo vse pogodbenice neodtujljivo pravico do miroljubnega izkoriščanja jedrske energije, hkrati s svojimi obveznostmi po PNJO. EU3 naj bi tudi priznavala pravico Irana do proizvodnje civilne jedrske energije, da zmanjša svojo odvisnost od nafte in plina ter izbere najustreznejšo kombinacijo virov energije. V delu predloga, ki se je nanašal na dostop Irana do mednarodnega trga z jedrskim gorivom ter sodelovanje na področju jedrske energije, je bilo navedeno, da bo EU3 podpirala razvoj iranskega civilnega jedrskega raziskovanja. Poleg tega naj ne bi ovirala sodelovanja Irana na odprtih konkurenčnih razpisih, z izjemo dejavnosti, ki so povezane s ciklom jedrskega goriva. V delu predloga, ki se je nanašal na zagotovila glede goriva, je EU3 priznala, da bi moral imeti Iran trajen dostop do jedrskega goriva za lahkovodne reaktorje, ki bi tvorili njegovo civilno jedrsko industrijo. Dostop Irana do goriva pa naj bi bil zagotovljen z njegovimi dvostranskimi sporazumi z državami/podjetji, s katerimi sodeluje (trenutno z Rusijo). Da bi imel Iran dodatna zagotovila glede zunanje oskrbe z gorivom, pa naj bi EU3 s Teheranom oblikovala okvir, ki bi to zagotavljal. V predlogu EU3 je bilo tudi poudarjeno, da bo učinkovito dolgoročno sodelovanje med Iranom in mednarodno skupnostjo na področju civilne jedrske energije zahtevalo še nadaljnje ukrepe Irana za graditev zaupanja, in sicer skozi daljše obdobje. Tako naj bi se zavezal, da ne bo izvajal dejavnosti cikla jedrskega goriva, z izjemo gradnje in delovanja lahkovodnih in raziskovalnih reaktorjev. Poleg tega naj bi se pravno zavezal, da se ne bo umaknil iz PNJO ter da bodo vsi iranski jedrski obrati v vseh okoliščinah pod varovali Agencije. Iran naj bi tudi ratificiral Dodatni protokol in ga izvajal pred ratifikacijo ter dopustil inšpektorjem Agencije dostop do vseh lokacij in pogovor z vsemi osebami, za katere bi želeli. Končno je EU3 v delu o znanstvenem in tehnološkem sodelovanju navedla, da bo Iranu omogočila dostop do razvitih tehnologij, pri čemer pa naj bi bili spoštovani nacionalno pravo in mednarodne zaveze glede nadzora izvoza (Ronen, 2010: 466–475).

Iran je na predlog EU3 odgovoril precej ostro.⁴¹ V odgovoru je navedel, da predlog jasno krši mednarodno pravo, Ustanovno listino OZN, PNJO, Teheransko izjavo in Pariški sporazum. Predlog naj bi od Irana zahteval, da sprejme kršitev svoje suverenosti in se odpove svojim neodtujljivim pravicam. Sprejel naj bi tudi agresivne in nezakonite inšpekcije, ki znatno presegaajo Sporazum o varovalih in Dodatni protokol. S sprejetjem predloga naj bi se odpovedal večini svojega miroljubnega jedrskega programa in razgradil večino svoje miroljubne jedrske infrastrukture. Iran je poudaril, da bi bil v primeru, če bi bila določila predloga uporabljena globalno, uveljavljen monopol DJO nad jedrsko industrijo. Na področju tehnologije naj predlog ne bi vseboval nikakršnih znakov, kaj šele zagotovil, da bo EU3 prenehala kršiti določila PNJO glede dostopa Irana do tehnologije. Predlog naj bi enačil »objektivna zagotovila« z odpravo težko pridobljenega miroljubnega jedrskega programa Irana. Gledano v celoti naj bi predlog vseboval veliko zahtev do Irana ter mu ponujal absurdno malo. Predlog naj bi bil žalitev iranske nacije, za katero naj bi se morala EU3 opravičiti (Ronen, 2010: 408–409).

Iran je 8. avgusta 2005 spet začel izvajati dejavnosti konverzije urana v Isfahanu, tri dni pozneje pa se je na zahtevo EU3 na izrednem zasedanju sestal svet guvernerjev Agencije. Sprejel je reso-

⁴² Na 50. splošni konferenci Agencije 18. septembra 2006 je Iran dejal, ne bo več pravno zavezan delovati v skladu z varovalni Agencije, če bo Agencija omejevala njegov dostop do miroljubnih jedrskih zmogljivosti in spodkopavala njegove neodtujljive pravice. Vsaka sovražna akcija varnostnega sveta OZN naj bi vodila k zmanjševanju sodelovanja z Agencijo (Ronen, 2010: 67).

⁴³ Iran je 27. aprila 2006 Agenciji ponudil možnost, da bi še naprej dovoljeval inšpekcije v skladu s Sporazumom o varovalih, če bi iransko jedrsko vprašanje ostalo v okviru Agencije (Ronen, 2010: 65).

⁴⁴ Negm poudarja, da je bila predsedniška izjava po svoji naravi čisto politična in da je pomenila prelomnico v nadzoru dejavnosti iranskega jedrskega programa. Tudi resolucija 1696 naj bi bila nova velika prelomnica v smeri politizacije, saj je od Irana zahtevala, da naj ustavi dejavnosti, do katerih je imel pravico po členu IV PNJO (Negm, 2009: 211, 213–214).

lucijo, v kateri je od Irana zahteval, da naj – na prostovoljni, ne pravno zavezujoči podlagi – znova polno suspendira vse dejavnosti, povezane z bogatenjem urana, tudi proizvodnjo polnitvenega materiala, vključno s proizvodnjo v obratu za konverzijo urana v Isfahanu. Generalni direktor Agencije je v *poročilu 2. septembra 2005* navedel, da Agencija še vedno ne more razjasniti nekaterih pomembnih problematičnih zadev in da so zato nujni transparentni ukrepi Irana, ki naj bi presegali formalne zahteve iz Sporazuma o varovalih in Dodatnega protokola. Navedel je tudi, da se začasni rezultati nagibajo k potrditvi izjave Irana o tujem izvoru kontaminacije z uranom. Svet guvernerjev je 24. septembra 2005 sprejel resolucijo, v kateri je navedel, da so zaradi zgodovine iranskega prikrivanja jedrskih dejavnosti ter pomanjkanja zaupanja v izključno miroljubne namene iranskega programa nastala vprašanja, ki so v pristojnosti varnostnega sveta OZN. Svet guvernerjev je na novem zasedanju 4. februarja 2006 sprejel resolucijo, v kateri je poudaril, da je Iran pogosto kršil svoje obveznosti po Sporazumu o varovalih in da ni zaupanja v iranski jedrski program, ter zahteval od generalnega direktorja Agencije, da naj poroča varnostnemu svetu OZN o korakih, ki jih svet guvernerjev zahteva od Irana (ponovna uveljavitev polnega suspendiranja z bogatenjem urana povezanih

dejavnosti, vključno z raziskovanjem in razvojem; ratifikacija Dodatnega protokola in njegovo uresničevanje do ratifikacije; polno sodelovanje z inšpekcijami Agencije; ponovni premislek o gradnji raziskovalnega težkovodnega reaktorja) (Ronen, 2010: 59–63, 200–201, 204–205, 222–223).

Iran je 6. februarja 2006 obvestil Agencijo, da bo zaradi odločitve sveta guvernerjev, da se o zadevi poroča varnostnemu svetu OZN, prekinil vse prostovoljne ukrepe suspendiranja in uresničevanje Dodatnega protokola ter celo Sporazuma o varovalih.⁴² Med 11. in 14. februarjem 2006 je začel teste z bogatenjem urana v Natanzu, 11. aprila 2006 pa je razglasil, da je uspešno obogatil uran do 3,5-odstotne stopnje in se tako pridružil skupini držav, ki imajo jedrsko tehnologijo (Ronen, 2010: 63–65).

Obdobje politizacije in zaostrovanja

Generalni direktor Agencije je o zahtevah sveta guvernerjev poročal varnostnemu svetu OZN, s tem pa se je začelo obdobje politizacije iranske jedrske problematike. Z iranskim vprašanjem se namreč ni več ukvarjala zgolj Agencija, ki je kljub vplivu pomembnih držav predvsem strokovno-tehnični akter, temveč je odnos mednarodne skupnosti do Irana začel narekovati organ, v katerem imajo velike sile, in še zlasti ZDA, odločilno besedo.⁴³ Varnostni svet OZN je 29. marca 2006 sprejel predsedniško izjavo, v kateri je pozval Iran, naj suspendira vse z bogatenjem urana povezane dejavnosti, znova razmisli o gradnji težkovodnega raziskovalnega reaktorja in uresničuje Dodatni protokol, 31. julija 2006 pa je s sprejetjem resolucije 1696 vse to od Irana tudi zahteval.⁴⁴ Varnostni svet je 23. decembra 2006 sprejel resolucijo 1737, v kateri je od Irana znova zahteval, da naj suspendira vse z bogatenjem urana povezane dejavnosti, hkrati pa je proti državi prvič uvedel ekonomske sankcije; v resolucijah 1747 (24. marec 2007), 1803 (3. marec 2008) in 1929 (9. junij

2010) je ponovil svoje zahteve in sankcije proti Iranu vsakič še razširil (Ronen, 2010: 107–125; In Heavy Waters, 2012: 5).

Iran je na zahteve varnostnega sveta OZN odgovarjal, da pomenijo kršitev temeljnih načel mednarodnega prava in neodtujljivih pravic Irana po PNJO. Vseskozi je tudi zatrijeval, da je njegov jedrski program izključno miroljuben in da so to dokazala tudi predhodna poročila generalnega direktorja Agencije. Hkrati je zmanjševal svoje sodelovanje z Agencijo. Generalni direktor je tako *31. avgusta 2006 in 14. novembra 2006 v poročilih* navedel, da Iran omogoča Agenciji dostop do (prijavljenih) jedrskih materialov in obratov ter daje zahtevana poročila, vendar pa naj Agenciji ne bi omogočal dostopa do določenih podatkov o delovanju obrata za bogatenje v Natanzu. Poleg tega naj ne bi deloval transparentno v duhu razreševanja nekaterih nejasnosti, in tudi ne v skladu z Dodatnim protokolom (Ronen, 2010: 73, 131–132, 228–229).

Iran je 17. junija 2008 v pismu generalnemu sekretarju OZN ter petim stalnim članicam varnostnega sveta OZN in Nemčiji (EU3+3) predlagal »Paket za konstruktivna pogajanja«, v katerem so bili navedeni ukrepi na varnostnem, ekonomskem in jedrskem področju. Iran naj bi bil na jedrskem področju pripravljen razmisliti o naslednjem: dajanje dodatnih zagotovil, da miroljubne jedrske dejavnosti različnih držav ne bi bile preusmerjene v pridobivanje jedrskega orožja; vzpostavitev konzorcijev za bogatenje urana in proizvodnjo jedrskega goriva v različnih delih sveta, tudi v Iranu; sodelovanje z namenom, da bi vse države lahko uporabljale miroljubno jedrsko tehnologijo; jedrska razorožitev. Skupina EU3+3 je na iranski predlog 12. junija 2008 odgovorila z lastnim predlogom,⁴⁵ v katerem je sicer priznala neodtujljivo pravico Irana do jedrske energije za miroljubne namene, vendar pa je hkrati navedla, da ima Iran lahko zgolj lahkodvodni jedrski reaktor in da mora imeti zagotovljeno zunanjo preskrbo za jedrskim gorivom. Iran naj bi tudi suspendiral vse z bogatenjem urana povezane dejavnosti. Tako so jedrske razvite države zopet ponovile svoje dosledno izražano stališče, da Iran ne more izvajati bogatenja urana ali graditi težkovodnih reaktorjev (Negm, 2009: 222; Ronen, 2010: 481–482, 484–485).

Ocena

Dogajanja v zvezi s problematiko iranskega jedrskega programa vsekakor ni mogoče razumeti brez upoštevanja širšega strukturnega konteksta mednarodnih odnosov na področju uporabe jedrske energije. Objektivno gledano je Iran precej tipična država v razvoju oziroma del globalne periferije, ki se vse od 70. let, ko so razvite jedrske države uveljavile pomembne omejitve na področju izvoza (prenosa) jedrskega materiala, opreme in tehnologij (jedrskih elementov), počuti podrejeno in oškodovano oziroma poudarja, da niso spoštovane njene pravice iz člena IV PNJO. Iran je omejevanje prenosa jedrskih elementov še posebej občutil po islamski revoluciji, ko so ZDA (skupaj z večino drugih razvitih jedrskih držav) proti njemu kot državi, ki je očitno kazala svoje nasprotovanje mednarodnemu hierarhičnemu odnosu med jedrom in periferijo, začele še dosledneje uveljavljati obstoječe omejitve.⁴⁶ Zato je mogoče argumentiranje

⁴⁵ Skupina EU3+3 je večinoma zgolj ponovila svoj predlog, ki ga je Iranu posredovala že 6. junija 2006. Iran je tedaj odgovoril, da je novi predlog »korak naprej« v pogajalskem procesu, hkrati pa pozval skupino EU3+3, naj odpravi dvoumnosti v predlogu, in posvaril, da bi »pomanjkanje fleksibilnosti« in »vztrajanje pri določenih nesprejemljivih točkah« lahko preprečilo stranem, da bi dosegle svoj cilj (Ronen, 2010: 65–66, 484).

⁴⁶ DA so v 90. letih tudi preprečile več poskusov Irana, da bi jedrske elemente pridobil v drugih državah. Ko so iranski predstavniki v letih 1992–1993 obiskali Kazahstan, da bi tam kupili nizko obogateni uran za pogon iranskega reaktorja, so ZDA z uporabo znatnih finančnih sredstev iz Kazahstana umaknile celotno zalogo obogatene urana. Ko je Iran s sodelovanjem s francoskimi in kitajskimi podjetji skušal pridobiti tovarne, ki bi jih lahko uporabil pri proizvodnji uranovega heksafloridovega plina (polnilo za bogatenje urana), so ZDA to s pritiskom na podjetja preprečile (Bee, 1995: 43; Ritter, 2006/2007: 26; Larkin, 2008: 45).

⁴⁷ Iran je pomemben del jedrskih elementov, namenjenih bogatenju urana, na primer centrifuge P-1 in P-2, pridobil v Pakistanu (Lubi, 1999: 178; Ritter, 2006/2007: 113, 116).

⁴⁸ Scott Ritter je nekdanji inšpektor OZN za nadzor orožja za množično uničevanje, ki je imel vodstveno vlogo v okviru inšpekcij, povezanih z jedrskim programom Iraka.

⁴⁹ Vendar pa nekateri ameriški avtorji (Cordesman, 2005: 117) ugotavljajo, da Iran niti v tem obdobju ni deloval popolnoma kooperativno in transparentno.

⁵⁰ Obstajajo različne razlage glede vprašanja, katere dejavnosti vsebuje pravica do miroljubnega jedrskega razvoja. Nekatere so manj, druge pa bolj omejujoče. Vendar pa je tradicionalno stališče, da DBJO v skladu s svojo pravico iz člena IV lahko izvajajo celoten cikel jedrskega goriva, vključno z bogatenjem urana in reprocesiranjem porabljenega goriva (Ronen, 2010: 8–9).

Irana, da ni mogel izkoristiti svojih pravic po PNJO in da je bil zato prisiljen pridobivati elemente za svoj jedrski program na črnem trgu, opredeliti kot precej kredibilno.⁴⁷

Za razumevanje strukturnega ozadja iranskega jedrskega vprašanja je nujno analizirati dogajanje med oktobrom 2003 in februarjem 2006, ko se je zdelo, da bo v dialogu med Iranom in EU3 prišlo do razrešitve problematike (obdobje poskusa konstruktivnega reševanja). Ravnanje Irana v tem obdobju kaže, da je država na podlagi tega, da je bila njena sogovornica EU, ki se je v preteklosti izkazala za bistveno manj sovražnega akterja kot ZDA, menila, da bo problematiko mogoče rešiti z upoštevanjem mednarodnega prava na področju uporabe jedrske energije oziroma s celovitim upoštevanjem določil PNJO. Ali povedano drugače, Iran je deloval na podlagi predpostavke, da bo spoštovan temeljni *quid pro quo*, vsebovan v PNJO: odpoved jedrskemu orožju (s sprejemom sistema varoval Agencije) v zameno za celovit miroljuben jedrski razvoj. Zato se je njegovo ravnanje po 21. oktobru 2003, ko je bila izdana Teheranska izjava, več kot očitno spremenilo. Medtem ko je Iran pred Teheransko izjavo deloval zelo netransparentno in je prikrival pomembne dele svojega jedrskega programa ter s tem bistveno kršil svoje obveznosti po Sporazumu o varovalih, pa je po

dogovoru z EU3 začel ravnati zelo transparentno oziroma je povsem »odkril svoje karte«: ratificiral je Dodatni protokol in ga uresničeval že pred njegovo ratifikacijo; dopuščal izjemno široke in agresivne inšpekcije, tudi na varnostno občutljivih vojaških lokacijah; dajal pojasnila glede nejasnosti v zvezi s svojim jedrskim programom v preteklosti.

Poročila generalnega direktorja Agencije med novembrom 2003 in septembrom 2005 kažejo, da je bil Iran v tem obdobju v odnosu do Agencije izjemno kooperativen in je dosledno razkrival nejasnosti glede svojega programa v preteklosti. Generalni direktor v poročilih sicer ni ugotovil, da je mogoče dokončno reči, da je iranski program izključno miroljuben, je pa zato iz poročila v poročilo navajal (eksplicitno in implicitno), da izjemno široke in podrobne inšpekcije, pregledi dokumentov in pogovori s posamezniki ne kažejo nikakršnih znamenj, da je prišlo do preusmeritve v izdelovanje jedrskega orožja. Tako Negm (2009: 208–209) ugotavlja, da je Iran naredil enormne korake, da bi Agenciji in mednarodni skupnosti zagotovil, da je njegov program miroljuben, ter da ima na podlagi svoje stopnje sodelovanja pravico, da se ga označi kot državo, ki si ne prizadeva za pridobitev jedrskega orožja. Ritter (2006/2007: 102)⁴⁸ pa poudarja, da je Agencija na podlagi enih od najbolj agresivnih inšpekcij v zgodovini nadzora jedrskega orožja ugotovila, da v Iranu ne obstaja program razvoja jedrskega orožja.⁴⁹

Mogoče je torej reči, da je Iran med oktobrom 2003 in februarjem 2006 polno izpolnjeval svoje obveznosti glede varoval iz člena III PNJO ter da je sporočal, da jih je pripravljen tudi trajno izpolnjevati. V zameno je zaradi vsebinske uravnoteženosti in logike PNJO pričakoval, da bodo tudi jedrsko razvite države izpolnile svoje obveznosti iz člena IV in mu omogočile celovit miroljuben jedrski razvoj, vključno z izvajanjem cikla jedrskega goriva oziroma bogatenjem urana.⁵⁰ Tudi to, da je bilo v Teheranski izjavi in Pariškem sporazumu izrecno navedeno, da je iransko suspendiranje dejavnosti, povezanih z bogatenjem urana, prostovoljno oziroma da ne gre za ukrep, ki bi bil za Iran pravno zavezujoč, je impliciralo, da gre zgolj za začasen ukrep za kre-

pitev zaupanja, medtem ko naj bi v neki trajnejši perspektivi Iran lahko samostojno izvajal bogatenje urana. Ne nazadnje je tudi določilo v Pariškem sporazumu, da se bosta Iran in EU3 dogovorila o »objektivnih zagotovilih« glede miroljubnosti iranskega programa, impliciralo, da bodo opredeljene ustrezne učinkovite oblike varoval, da pa sam program ne bo bistveno okrnjen.

Vendar pa je EU3 s svojim predlogom za dolgoročno ureditev jasno pokazala, da ne predvideva možnosti, da bi Iran lahko izvajal cikel jedrskega goriva oziroma samostojno bogatil uran, čeprav je hkrati predvidela polno in strogo izvajanje sistema varoval. S tem je zanikala temeljno ravnotežje iz PNJO, saj je polno upoštevala obveznosti iz člena III, povezane pravice iz člena IV pa zanikala ali v najboljšem primeru zreducirala na minimalen, v bistvu *pro forma* obseg mogočega miroljubnega jedrskega razvoja. Poleg tega je EU3 predvidela, da naj bi se dostop Irana do razvite jedrske tehnologije izvajal v skladu z veljavnim sistemom nadzora izvoza, kar je v resnici pomenilo nadaljevanje obstoječe diskriminatorne politike do Irana. Tudi predlog skupine P3+3 je predvidel zgolj možnost, da bi Iran z jedrskim gorivom oskrbovali zunanji dobavitelji in da torej sam ne bi mogel izvajati bogatenja urana. Kljub temu, da so zahodne države (prvenstveno ZDA) in Izrael vseskozi argumentirali, da Iran v preteklosti ni deloval kredibilno in da obstaja resna nevarnost, da razvija jedrsko orožje, pa je bila ta argumentacija vendarle nevtralizirana s tem, da več kot dve leti trajajoče agresivne inšpekcije Agencije niso potrjevale te bojazni in da je Iran (v zameno za celovit miroljuben razvoj) pristajal na trajen učinkovit neposreden sistem varoval (nadzora). Verjetno pa ni mogoče sprejeti argumenta, da je edino resnično »objektivno zagotovilo«, da Iran ne bo razvijal jedrskega orožja, to, da se povsem odpove svojemu jedrskemu programu. Zato se ni mogoče znebiti občutka, da problematika jedrskega programa Irana v bistveni meri odseva širši mednarodni strukturni položaj na področju uporabe jedrske energije oziroma prizadevanje centra, da bi ohranjal podrejenost periferije.

Odziv Irana na predlog EU3 je bil pričakovan, saj je odseval razočaranje nad spoznanjem, da se želi zanikati ravnotežje med obveznostmi in pravicami, ki ga vsebuje PNJO, ter Iranu odrekati možnost bogatenja urana. Teheran je bil posledično manj pripravljen sprejemati svoje obveznosti in je zmanjševal svoje sodelovanje z Agencijo. Z odpravo suspendiranja dejavnosti, povezanih z bogatenjem, in tudi z dejansko (nizko) obogatitvijo urana je pokazal, da bo vztrajal pri svojih pravicah iz PNJO. Za razumevanje delovanja Irana je treba nujno upoštevati iranski nacionalizem, ki je nastal kot posledica zgodovinskega dogajanja, in pa odločenost države, da se bo prebila iz podrejenega položaja globalne periferije. Precej jasno je mogoče zaznati prizadevanje za to, da država ne bi bila več tipična monokulturna ekonomija, ki je na področju proizvodnje energije in splošnega razvoja ter izvoznih dohodkov popolnoma odvisna od nafte in plina.⁵¹ Z jedrskim programom želi diverzificirati svoje energetske vire in pridobiti bolj sofisticirano znanstveno infrastrukturo, kar bi ji omogočilo hitrejši razvoj in zmanjšalo njeno periferno odvisnost od zahodnega centra, ki vse od islamske revolucije proti njej izvaja sankcije.⁵²

V delovanju Irana je v psihološkem pogledu mogoče zaznati globoko zakoreninjeno nezaupanje in kljubovalnost do velikih sil (predvsem ZDA), kar je posledica izjemno negativnih zgodovinskih izkušenj. Teheran je v procesu obravnave svojega jedrskega programa od leta 2002

⁵¹ Zahodni analitiki in politiki pogosto menijo, da Iran zaradi svojih velikih zalog nafte in plina ne potrebuje jedrskega programa za proizvodnjo energije. Poleg tega naj ne bi imel dovolj nahajališč urana za ekonomsko rentabilno proizvodnjo jedrske energije (Ronen, 2010: 5). Vendar pa Ritter (2006/2007: 202–203) poudarja, da Iran dejansko potrebuje alternativni energetski vir za potrebe domače porabe, če hoče v prihodnjih desetletjih preživeti. Tudi iranske rezerve uranove rude naj bi zadoščale za proizvodnjo obogatene urana za pogon več kot deset reaktorjev za več kot 30 let. Podobno meni tudi Baer (2008: 245). Tudi Rusija izraža razumevanje za argument Irana, da se mora pripraviti na obdobje, ko ne bo imel več naftnih zalog (Lubi, 1999: 174).

⁵² Iranski inženirji poudarjajo, da je sposobnost izdelovanja jedrskega goriva ena bistvenih sestavin jedrske in industrijske neodvisnosti (Negm, 2009: 194).

⁵³ Iran se je na primer pred oktobrom 2003 zavezal, da bo podpisal dodatni protokol, vendar pa naj bi to storil šele potem, ko bi dobil zagotovila, da bodo omejitve dostopa do materialov in tehnologij, povezanih z jedrsko energijo, ki so jih proti njemu uveljavile ZDA in druge članice Skupnice jedrskih dobaviteljev, odpravljene (Ritter, 2006/2007: 71–72).

⁵⁴ Visoki iranski uradnik je v zvezi s pogajanjem med zahodnimi državami in Iranom glede iranskega jedrskega programa poudaril, da je en element iranske kulture preprost: če Iranu rečeš, da *mora* nekaj narediti, bo odgovor »ne«; toda če rečeš, »ali bi lahko, prosim, naredil to«, ti bo Iranec celo v primeru, če tega ne bo zares hotel narediti, poskušal v največji mogoči meri ustreči (In Heavy Waters, 2012: 5–6). Baer (2008: 246–248) poudarja, da ima v temeljnih verovanjih Irancev osrednje mesto poudarjen občutek za (ne)pravičnost.

⁵⁵ Ker ameriške administracije Iranu nočejo zagotoviti, da ga ne bodo vojaško napadle, in proti njemu krepijo ekonomske sankcije, so iranske oblasti čedalje bolj prepričane, da jih hočejo ZDA zrušiti. Tudi Izrael pogosto grozi z vojaškim napadom na iranske jedrske obrate, poleg tega pa verjetno izvaja podtalno vojno (umori iranskih jedrskih znanstvenikov, računalniški napadi). Zato je Iran čedalje manj pripravljen inšpektorjem Agencije dovoljevati dostop do svojih varnostno občutljivih vojaških lokacij ali se odkrito pogovarjati. To potem krepí sumničenja v ZDA in Izraelu, da nekaj prikriva (Ritter, 2006/2007: 96, 200; Cook, 2008: 49; In Heavy Waters, 2012: 9, 29–30).

⁵⁶ Res pa je, da so ZDA oktobra 2009 same predstavile podoben predlog. V skladu s predlogom naj bi 1200 kilogramov iranskega nizko obogatene urana prepeljali v Rusijo, kjer naj bi bil uran dodatno obogaten, v Franciji pa potem spremenjen v jedrsko gorivo, ki bi bilo uporabljeno za pogon raziskovalnega reaktorja v Teheranu. Iran je načeloma predlog sprejel, vendar pa dogovor ni bil dosežen zaradi nestrinjanja o podrobnostih izvedbe (način menjave nizko obogatene urana za jedrsko gorivo). Iran je nazadnje razglasil, da bo sam obogatil uran do stopnje, potrebne za uporabo

vseskozi poudarjeno zahteval ohranjanje iranske neodvisnosti, v svojih odnosih z jedrsko razvitimi državami, ki so potekali skozi institucionalne kanale Agencije, pa je dosledno vztrajal pri recipročnosti, v čemer je mogoče videti učinek trajne brazgotine, ki je na iranski nacionalni psihi nastala zaradi zgodovinske nemoči ob vmešavanju velikih sil.⁵³ Odločenost Irana, da bo v skladu s svojimi pravicami samostojno izvajal bogatenje urana in da mu tega najmočnejši mednarodni akterji ne bodo preprečili, odseva nacionalistično občutljivost države, ki je morala dolga desetletja nemočno sprejemati tako rekoč nenehno politično vmešavanje in ekonomsko izkoriščanje velikih sil. O tem je najbolj stvarno pričala zahteva Irana, izražena avgusta 2005, da se mora EU3 zaradi svojega »žaljivega« predloga dolgoročne ureditve opravičiti iranski naciji.⁵⁴ Mogoče je torej argumentirati, da pri »trmoglavosti« Irana glede uresničevanja pravice do bogatenja urana po vsej verjetnosti ne gre za perfidno željo po prikitem pridobivanju jedrskega orožja, temveč za vztrajanje pri celovitem spoštovanju določil PNJO, ki ni zgolj rezultat frustriranosti akterja z globalne periferije, temveč tudi manifestiranje ranjenih iranskih nacionalnih občutkov. Zaradi tega bi vztrajanje ZDA in EU pri stališču, da Iran sam ne sme bogatiti urana (kar bi pomenilo odsotnost empatije do iranskih občutenj), vodilo zgolj v zaostrovanje, še posebno zato, ker se čedalje bolj krepí začaran krog pritiskov in nezaupanja.⁵⁵

O tem, da Iran na problematiko gleda s strukturnega vidika in da na njegovo ravnanje bistveno vplivajo negativne zgodovinske izkušnje, v precejšnji meri priča tudi dogajanje sredi leta 2010. Maja 2010 sta posrednici Brazilija in Turčija z Iranom sklenili dogovor (»Teheransko deklaracijo«), ki bi lahko bil tvoren kompromis. V skladu z dogovorom naj bi Iran v Turčijo prenesel 1200 kilogramov svojega nizko obogatene urana (ki bi bil pod nadzorom Agencije), najpozneje v letu dni pa naj bi mu skupina akterjev (ZDA, Rusija, Francija, Agencija) v zameno za ta nizko obogateni uran dostavila 120 kilogramov višje obogatene urana v obliki jedrskega goriva, ki bi ga Iran uporabil za pogon svojega raziskovalnega reaktorja v Teheranu. Tako bi Iran lahko uresničil svojo (percipirano) pravico do bogatenja urana, mednarodna skupnost pa bi v obliki dogovorjenega mehanizma dobila zagotovilo, da Iran ne bo sam bogatil urana do stopnje, ki je potrebna za izdelavo jedrskega orožja. Dogovor ni bil uresničen, ker so ga zavrnile ZDA in EU, in sicer z argumentom, da ne vsebuje zahteve, da mora Iran suspendirati dejavnosti, povezane z bogatenjem urana, poleg tega pa naj bi bila Iranu posredno priznana pravica do (nizkega) bogatenja urana; problem je bil tudi v tem, da je Iran 9. februarja 2010 začel bogatiti uran do okoli 20-odstotne stopnje.⁵⁶ Pomembno je, da je Iran dogovor pozdravil kot zmago svetovnega

Juga v njegovem boju proti dominaciji svetovnega Severa; Brazilija in Turčija naj bi bili nastajajoči sili, ki naj bi bili pripravljeni hegemonijo Zahoda postaviti v negotovost. Epizoda je pokazala, da Iran pri reševanju iranske jedrske problematike bolj zaupa netradicionalnim silam, kajti njihovo posredništvo naj bi bilo v skladu z iranskim pozivom k večji enakopravnosti v mednarodnih odnosih (In Heavy Waters, 2012: 19–20, 30).

Sklep

Problematika iranskega jedrskega programa od leta 2002 ustvarja čedalje bolj zaostrene odnose med Zahodom in Izraelom na eni strani ter Iranom na drugi. Iransko vprašanje se je iz Agencije preneslo tudi v varnostni svet OZN, ki je proti Iranu uvedel že štiri kroge sankcij, ki v državi povzročajo čedalje hujšo ekonomsko-socialno bolečino.⁵⁷ Poleg tega Izrael tako rekoč nenehno grozi z vojaškim napadom na iranske jedrske obrate, Obamova administracija pa prav tako poudarja, da so »vse opcije še vedno na mizi«. Če bi zares prišlo do vojaškega napada na iranske cilje, bi to zaradi predvidljivega iranskega odgovora lahko hitro destabiliziralo celotno bližnjevzhodno regijo.⁵⁸

Zaostrovanje temelji na čedalje glasnejšem poudarjanju ZDA in Izraela, da Iran kontinuirano deluje z namenom pridobitve jedrskega orožja in da bo ta cilj zelo kmalu dosegel. Pri tem se navaja argument, da Teheran noče suspendirati svojega bogatenja urana in dovoliti ostrih inšpekcij Agencije, kar naj bi bil dokaz o njegovih napadalnih jedrskih namenih.⁵⁹ Tudi zahodni mediji o iranski jedrski problematiki večinoma poročajo tako, kot da je Iran nepredvidljiva, perfidna in napadalna država, ki kljub vsem ponudbam zahodnih držav iracionalno trmasto vztraja pri lastnem bogatenju urana, verjetno v želji po pridobitvi jedrskega orožja in ogrožanju Izraela.⁶⁰ Iranska jedrska grožnja naj bi bila eden največjih varnostnih izzivov v mednarodnih odnosih.

Vendar takšen pristop k problematiki ne upošteva zgodovinskega in strukturnega konteksta, zato pa je močno pomanjkljiv in tendenciozen ter hitro lahko vodi k napačnim in tragično škodljivim sklepom. Delovanja Irana na jedrskem področju ni mogoče ustrezno razumeti brez upoštevanja nezadovoljstva držav v razvoju z uresničevanjem obstoječega mednarodnopravnega okvira na področju uporabe jedrske energije. Iran pa ni zgolj ena od držav v razvoju, ki je frustrirana zaradi (percipiranega) neravnotežja v uresničevanju določil PNJO, temveč je specifičen zaradi svoje močne, nacionalistično pogojene težnje k neodvisnosti in enakopravnosti z drugimi državami, ki je posledica dolge zgodovine tujega vmešavanja in izkoriščanja. Iran je tako nekako predeterminiran za prizadevanje za preboj iz perifernega, podrejenega položaja v globalnem politično-ekonomskem okolju. Iransko vztrajanje pri samostojnem bogatenju urana tako po vsej verjetnosti ne izhaja iz želje po pridobitvi jedrskega orožja, temveč je rezultat odločenosti

v raziskovalnem reaktorju. Pomembno je bilo, da je Obamova administracija s predlogom tiho priznala pravico Irana do bogatenja urana. Nekatere evropske države, še zlasti Francija, so bile do predloga skeptične, ker naj bi v resnici legitimiral iransko bogatenje urana, s tem pa spodkopal poziv k polnemu suspendiranju dejavnosti, povezanih z bogatenjem (In Heavy Waters, 2012: 17).

⁵⁷ Sankcije so povzročile velike podražitve nekaterih osnovnih živil (mleko, kruh, riž, zelenjava), nekaterih živil (perutnina, sadje) pa si večji del prebivalstva sploh ne more več privoščiti. Čedalje več ljudi živi v revščini, prebivalstvo pa postaja zmeraj bolj depresivno. Zaradi prepovedi uvoza zdravil trpijo nekatere najbolj ranljive skupine bolnikov (hemofiliki, bolniki z rakom, sladkorni bolniki, bolniki z multiplo sklerozo) (The Economist, 2012a: 29; 2012b: 37; Spider Web, 2013: 34–35).

⁵⁸ Tudi če bi Izrael sam napadel iranske jedrske obrate, bi Iran verjetno odgovoril tudi z napadom na ameriška vojaška oporišča in plovne poti v Perzijskem zalivu. Proti Izraelu bi uporabil ves svoj raketni potencial, ustavil bi svoj izvoz nafte in poskušal napasti naftne obrate v proameriških zalivskih državah (Ritter, 2006/2007: 204; The Economist, 2012c: 42; 2012d: 22–23).

⁵⁹ Parsi (2007: 268) navaja, da so na vztrajanje ZDA (Bushove administracije), da Iran nikakor ne sme sam bogatiti urana, bistveno vplivali Izraelci.

⁶⁰ O takšnem pisanju ameriških in britanskih medijev na primer Edwards in Cromwell (2009: 156–164).

⁶¹ Tudi mednarodna analitična organizacija International Crisis Group je v svojem predlogu za razrešitev konflikta predvidela, da bi morala biti Iranu priznana pravica do bogatenja urana, medtem ko bi moral Iran sprejeti neprijetno preverjanje (»Dodatni protokol plus«), ki bi vključevalo strog sistem nadzora in varovala, ki bi bila strožja od obstoječega prostovoljnega režima dodatnega protokola. Iran naj bi se tudi zavezal, da v določenem časovnem obdobju ne bo bogatil urana do 20-odstotne stopnje, temveč le do 5-odstotne stopnje. ZDA in EU naj bi začele sproščati sankcije proti Iranu, poleg tega pa naj bi bile ustavljene sovražne in provokativne akcije vseh strani. ZDA in Iran naj bi začeli širši varnostni dialog (In Heavy Waters, 2012: 30–31).

⁶² Na nacionalni psihi Irana so pustili globoke brazgotine invazija Iraka leta 1980, osemletna vojna s to državo in občutek, da Iran kljub jasni agresiji Iraka ni bil deležen tako rekoč nikakršne podpore mednarodne skupnosti (Bakhash, 2004: 256).

⁶³ Izrael izvaja propagando, s katero spodbuja azerski nacionalizem in iredentizem oziroma prizadevanja za priključitev iranske pokrajine Azerbajdžan neodvisni državi Azerbajdžan. Glede na to, da Azeri tvorijo 24 odstotkov prebivalstva Irana in da živijo v pokrajini, ki meji na Azerbajdžan, se Iran vse od začetka 90. let zelo boji azerskega separatizma (Byman et al., 2001: 13, 78–79; Ritter, 2006/2007: 29).

države, ki je globoko nezadovoljna s svojim strukturno odvisnim oziroma podrejenim ekonomsko-znanstvenim položajem v mednarodnih odnosih, da si bo priborila enakopravnejši položaj. Kot je mogoče ugotavljati na podlagi dogajanj med oktobrom 2003 in februarjem 2006, iransko poznejše zavračanje ostrih inšpekcij Agencije verjetno ne kaže na prikrivanje nedovoljenih dejavnosti, temveč gre prej za dosledno uveljavljanje zahteve po recipročnosti oziroma ravnotežju. Zmanjšana možnost uresničevanja sistema varoval (Dodatnega protokola) v Iranu je odgovor na to, da jedrsko razvite države Iranu ne dopustijo uresničevanja njegove pravice do celovitega miroljubnega jedrskega razvoja.

Zato je lahko edini pravi pristop v celovitem spoštovanju členov III in IV PNJO ob hkratnem sproščanju napetosti. Na eni strani bi jedrsko razvite države (na čelu z ZDA in EU) morale razumeti iranski način razmišljanja in privoliti v iransko samostojno bogatenje urana, s čimer bi Iran dobil (simbolno) potrditev svoje tako zelene (večje) enakopravnosti v mednarodnih odnosih ter postal bolj ekonomsko-znanstveno neodvisen in preskrbljen. Na drugi strani pa bi Iran moral sprejeti unikatno ostre inšpekcije Agencije ter privoliti v omejitve glede stopnje, do katere bi lahko bogatil uran, s čimer bi mednarodna skupnost dobila zagotovilo, da Teheran ne pridobiva jedrskega orožja. O tem, da je takšna uravnotežena rešitev mogoča, priča obdobje med oktobrom 2003 in februarjem 2006. Vendar pa bi morali hkrati ZDA in Izrael prenehati groziti Iranu z vojaškim napadom, ker sicer seveda ni mogoče pričakovati, da bo Iran dopustil tudi inšpekcije na varnostno občutljivih vojaških lokacijah.⁶¹

Na koncu se je treba bežno dotakniti še varnostne dimenzije. Čeprav se je v prevladujočem izraelsko-zahodnem diskurzu močno uveljavila teza, da Iran ne sme imeti jedrskega orožja, ker naj bi z

njim skoraj zagotovo ogrozil obstoj Izraela in varnost Zahoda, pa je tovrstno razmišljanje precej pomanjkljivo in tendenciozno. Tudi če bi Iran zares pridobi(va)l jedrsko orožje, to nikakor ne bi nujno pomenilo, da hoče z njim uničiti Izrael ali ogroziti Zahod. Iran ima namreč specifičen varnostni položaj in skrbi, zato bi bilo razumljivo, če bi razvijal svojo sposobnost zastraševanja (odvračanja potencialnih napadalcev).⁶² Država se lahko upravičeno počuti obkoljena in ogrožena, saj jo z vseh strani obdaja sovražno ali potencialno sovražno okolje. ZDA so od 90. let postavile močna vojaška oporišča v vseh državah na vzhodnem robu Arabskega polotoka (Kuvajt, Bahrajn, Katar, Združeni arabski emirati, Oman) oziroma v neposredni južni sosesčini Irana. Poleg tega imajo ZDA v Afganistanu še vedno več deset tisoč svojih vojakov (tudi po načrtovanem umiku do konca leta 2014 jih bodo verjetno imele najmanj deset tisoč) in tudi v Iraku so jih imele podobno število še pred kratkim (zdaj je tam »le« še nekaj tisoč ameriških vojakov). Američani imajo vojaška oporišča tudi v Srednji Aziji (Kirgizija), medtem ko je Izrael že vse od 90. let obveščevalno močno prisoten v Azerbajdžanu, v zadnjem času pa s to državo tesno vojaško sodeluje.⁶³ Poleg tega sta jedrsko oborožena Pakistan in Indija, pri čemer se v prvi državi vse bolj krepijo radikalno protišiitska stališča. Območje Srednje Azije in Kavkaza je kronično nestabilno. Ne nazadnje je treba upoštevati

dejstvo, da Izrael in ZDA Iranu skoraj nenehno grozijo z vojaškim napadom (manj pa je znano o namenu zrušitve režima)⁶⁴ ter da dogajanja v mednarodnih odnosih kažejo, da se praviloma z zunanjo vojaško intervencijo razmeroma lahko zrušijo režimi, ki nimajo jedrskega orožja (Irak, Libija), medtem ko se jedrsko oboroženi oblastniki lahko počutijo bolj varne (Byman et al., 2001: 72–73, 95; Bakhash, 2004: 256; Ehteshami, 2004: 181, 187–188, 193; Ritter, 2006/2007: 29; Van Creveld v Cook, 2008: 39; Ram, 2009: 88; In Heavy Waters, 2012: 3, 31; The Economist, 2012e: 40).⁶⁵

Iranska jedrska problematika je torej veliko bolj kompleksna in večplastna, kot je izraelsko-zahodno prevladujoče politično in medijsko poenostavljeno slikanje »iranske nevarnosti«. Nujno jo je obravnavati v njeni celovitosti in se izogibati nekaterim »tradicionalnim« stereotipnim pogledom na muslimanske države.

⁶⁴ Vsi pomembni iranski akterji so prepričani, da je Izrael aktivni regionalni tekmeč Irana in da hoče zmanjšati njegovo politično in vojaško moč. Izrael naj bi načrtoval vojaško konfrontacijo z Iranom ter njegovo obkoljevanje (s širjenjem izraelskega vpliva do kaspijskega bazena). Izrael je v 90. letih dejansko sprejel odločitev, da bi bilo treba zrušiti iranski režim, vse od takrat pa o tem prepričuje ZDA (Busheva administracija je sprejela takšno politiko, Obamova pa je previdnejša) (Ehteshami, 2002: 308; Ritter, 2006/2007: 28; Cook, 2008: 40–52).

⁶⁵ Van Creveld (v Cook, 2008: 39) in Ram (2009: 88) celo poudarjata, da bi bil glede na varnostni položaj Irana voditelj države nor, če ne bi poskušal pridobiti jedrskega orožja (tehnologije za takšno orožje).

Literatura

- BAER, R. (2008): *The Devil We Know: Dealing With the New Iranian Superpower*. New York, Crown Publishers.
- BAKHASH, S. (2004): Iran's Foreign Policy under the Islamic Republic, 1979–2000. V *Diplomacy in the Middle East: The International Relations of Regional and Outside Powers*, L. C. Brown (ur.), 247–258. London – New York, I. B. Tauris.
- BYMAN, D. ET AL. (2001): *Iran's Security Policy in the Post-Revolutionary Era*. Santa Monica, Arlington, Pittsburgh, Rand.
- BEE, R. J. (1995): *Nuclear Proliferation: The Post-Cold-War Challenge*. Ithaca, New York, Foreign Policy Association.
- COOK, J. (2008): *Israel and the Clash of Civilisations: Iraq, Iran and the Plan to Remake the Middle East*. London – Ann Arbor, MI, Pluto Press.
- CORDESMAN, A. H. (2005): *Iran's Developing Military Capabilities*. Washington, D. C., Center for Strategic and International Studies.
- COTTAM, R. W. (1986): The Iranian Revolution. V *Shi'ism and Social Protest*, J. R. I. Cole in N. R. Keddie (ur.), 55–87. New Haven, London, Yale University Press.
- EDWARDS, D. IN CROMWELL, D. (2009): *Newspeak in the 21st Century*, London – New York, Pluto Press.
- EHTESHAMI, A. (2002): The Foreign Policy of Iran. V *The Foreign Policies of Middle East States*, R. Hinnebusch in A. Ehteshami (ur.), 283–309. Boulder, Colorado – London, Lynne Rienner Publishers, Inc.
- EHTESHAMI, A. (2004): Iran's International Posture After the Fall of Baghdad. *The Middle East Journal*, (58), št. 2: 179–194. Washington, DC.
- GALTUNG, J. (1971): A Structural Theory of Imperialism. *Journal of Peace Research*, (2): 81–117. Oslo.
- GERNER, D. J. IN SCHRODT P. A. (2000): Middle Eastern Politics. V *Understanding the Contemporary Middle East*, D. J. Gerner (ur.), 81–128. Colorado, London, Lynne Rienner Publishers, Inc., Boulder.
- HALLIDAY, F. (1986): Iranian Foreign Policy since 1979: Internationalism and Nationalism in the Islamic Revolution. V *Shi'ism and Social Protest*, J. R. I. Cole, in N. R. Keddie (ur.), 88–107. New Haven, London, Yale University Press.
- HINNEBUSCH, R. (2002): Introduction: The Analytical Framework. V *The Foreign Policies of Middle East States*, R. Hinnebusch in A. Ehteshami (ur.), 1–27. Colorado, London, Lynne Rienner Publishers, Inc.

- HOBDEN, S. IN WYN JONES, R. (1997): World-System Theory. V *The Globalization of World Politics*, J. Baylis in S. Smith (ur.), 125–145. Oxford etc., Oxford University Press.
- IN HEAVY WATERS: IRAN'S NUCLEAR PROGRAM, THE RISK OF WAR AND LESSONS FROM TURKEY (2012), Middle East and Europe Report No. 116, 23 February. Istanbul – Washington – Brussels, International Crisis Group.
- KHALIDI, R. (2004): *Ressurecting Empire: Western Footprints and America's Perilous Path in the Middle East*. London, New York, I. B. Tauris.
- LARKIN, B. D. (2008): *Designing Denuclearization: An Interpretive Encyclopedia*. New Brunswick, New Jersey, Transaction Publishers.
- LUBI, D. (1999): *Jedrsko širjenje po hladni vojni*. Ljubljana, Znanstvena knjižnica FDV.
- LUCIANI, G. (2005): Oil and Political Economy in the International Relations of the Middle East. V *International Relations of the Middle East*, L. Fawcett (ur.), 79–104. Oxford, Oxford University Press.
- MANSFIELD, P. (1991/2003): *A History of the Middle East*. London, Penguin Group.
- MOON, B. E. (1985): Consensus or compliance? Foreign-policy change and external dependence. *International Organization*, (39), št. 2: 297–329. Ithaca, New York.
- NASR, S. V. R. (1999): European Colonialism and the Emergence of Modern Muslim States. V: *The Oxford History of Islam*, J. L. Esposito (ur.), 549–599. Oxford, Oxford University Press.
- NEGM, N. (2009): *Transfer of Nuclear Technology under International Law: Case Study of Iraq, Iran and Israel*. Leiden, Boston, Martinus Nijhoff Publishers.
- PARSI, T. (2007): *Treacherous Alliance: the secret dealings of Israel, Iran, and the United States*. New Haven – London, Yale University Press.
- POTTER, W. C. (1982): *Nuclear Power and Proliferation: An Interdisciplinary Perspective*. Cambridge, Massachusetts, Oelgeschlager, Gunn & Hain, Publishers, Inc.
- POTTER, W. IN MUKHATZHANOVA, G. (2012): *Nuclear Politics and the Non-Aligned Movement: Principles vs Pragmatism*. Oxon, London, The International Institute for Strategic Studies.
- RAM, H. (2009): *Iranophobia: The Logic of an Israeli Obsession*. Stanford, California, Stanford University Press.
- RITTER, S. (2006/2007): *Target Iran: The Truth About the White House's Plans for Regime Change*. London, Politico's Publishing.
- RONEN, Y. (2010): *The Iran Nuclear Issue*. Oxford – Portland, Oregon, Hart Publishing.
- SAVORY, R. M. (1978): Iran. V *The Encyclopaedia of Islam*, C. E. Bosworth; E. Van Donzel; B. Lewis; C. H. Pellat (ur.), (IV): 33–43. Leiden, E. J. Brill.
- SAYINGS OF THE AYATOLLAH KHOMEINI: POLITICAL, PHILOSOPHICAL, SOCIAL AND RELIGIOUS (1979/1980). Toronto, New York, London, Bantam Books, Inc.
- SPIDER WEB: THE MAKING AND UNMAKING OF IRAN SANCTIONS (2013), Middle East Report No 138–25 February 2013, Brussels, International Crisis Group.
- TÉTREAULT, M. (2000): International Relations. V *Understanding the Contemporary Middle East*, D. J. Gerner (ur.): 129–160. Boulder Colorado, London, Lynne Rienner Publishers, Inc.
- THE ECONOMIST (2012a): *When will it ever end?*, August 18th–24th.
- THE ECONOMIST (2012b): *A red line and a reeling rial*, October 6th – 12th.
- THE ECONOMIST (2012c): *Behind the rants, uncertainty grows*, September 29th–October 5th.
- THE ECONOMIST (2012d): *Up in the air*, February 25th – March 2nd.
- THE ECONOMIST (2012e): *Odd but useful allies*, January 21st – 27th.
- TIMMERMAN, K. R. (2005): *Countdown to Crisis: The Coming Nuclear Showdown With Iran*. New York, Crown Forum.

Uroš Dokl, doktorski študent religiologije na Filozofski fakulteti v Ljubljani, zaposlen v Pokrajinskem muzeju Maribor. (dokl.uros@gmail.com)

123–135 Enes Karić

Muslimani, kristjani in judje danes – sosedstvo v dobi globalizacije

Ko danes želimo govoriti o sosodstvu, je treba upoštevati različne jezike, vere, običaje, poglede, mišljenja in nazore. Kaj pomeni sosodstvo danes, kaj pomeni živeti v sosodstvu v času globalizacije? V članku razpravljam o afirmaciji institucije sosodstva med muslimani, kristjani in judi danes. Menim, da je danes to ena najpomembnejših nalog, saj živijo simboli, ideje in religijska prepričanja muslimanov, kristjanov in judov že dolgo časa v sosodstvu. Kako ohraniti in rešiti takšno sosodstvo? Kako snovati sosodstvo človeških življenj in usod iz sosodstva religijskih simbolov, predstav in idej? Članek skuša odgovoriti na taka vprašanja.

Ključne besede: muslimani, kristjani, judje, strpnost, globalizacija, sobivanje.

Enes Karić, doktor islamskih študijev, redni profesor na Fakulteti za islamske študije Univerze v Sarajevu. (eneskarić@yahoo.com).

137–150 Damjan Mandelc

Arabska vstaja: kontekst, perspektive in učinki

V članku razpravljam o treh med sabo povezanih temah, ki uokvirjajo diskurze individualnih in kolektivnih človekovih pravic, pravice do samoodločbe, demokratičnih procesov, ljudskih vstaj, geopolitičnih (ne)ravnotežij. Zanima me položaj Zahodne Sahare, ki doživlja že 37. leto maroške okupacije in velja za zadnjo afriško kolonijo. Razprava vodi do premisleka o političnih strategijah Zahodnih Saharcev za doseg nacionalne osvoboditve; eden takih je upor v Gdeim Iziku, ki ga več relevantnih avtorjev razume kot simbolni začetek arabske pomladi. Arabska pomlad je v središču razprave, v kateri pretresem kontekst dogajanja od za-

hodnosaharskega poskusa v Gdeim Iziku, preko vstaj v Tuniziji, Egiptu in Jemnu, ki so rezultirale v strmo-glavljenju voditeljev, državljanskih vojn v Siriji in Libiji, do večjih in manjših protestov in njihovih posledic v Omanu, Kuvajtu, Bahrajnu, Jordaniji, Maroku, Mavretaniji, Alžiriji, Sudanu, Savdski Arabiji, Iraku, Libanonu in Džibutiju. V tretjem vsebinskem sklopu razpravljam o izraelsko-palestinskem konfliktu in o perspektivah za rešitve. Zadnji del namenjam razmisleku o geostrateških, družbenih in političnih implikacijah arabske pomladi, vloži in odzivu mednarodne skupnosti ter o novem, globalnem valu upora proti političnim in finančnim elitam, represiji trga in politike.

Ključne besede: arabska pomlad, Zahodna Sahara, Izrael/Palestina, Facebook, ljudska vstaja.

Damjan Mandelc, doktor sociologije, raziskovalec in pedagoški sodelavec na Oddelku za sociologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. (damjan.mandelc@gmail.com)

151–180 Primož Šterbenc

Iranski jedrski program: grožnja ali zahteva po enakopravnosti?

Problematika iranskega jedrskega programa vse od leta 2002 zaostrejuje odnose med Zahodom in Izraelom na eni ter Iranom na drugi strani. Predvsem Izrael in ZDA poudarjata, da želi Iran pridobiti jedrsko orožje, dokaz za to pa naj bi bilo iransko vztrajno prizadevanje za samostojno bogatenje urana in omejevanje inšpekcijskega nadzora Mednarodne agencije za jedrsko energijo. Iran odgovarja, da je njegov jedrski program izključno miroljuben. Do danes je spor dosegel točko, ko bi lahko prišlo do vojaških napadov na iranske jedrske obrate. Problematike ni mogoče ustrezno razumeti brez upoštevanja zgodovinskega in strukturnega konteksta. Na delovanje Irana na področju jedrske energije namreč odločilno vpliva odločenost države, da bo pridobila neodvisnost in samostojnost na vseh področjih, kar je posledica njene izjemno negativne zgodovinske izkušnje. Tako želi Iran polno izkoristiti pravico do miroljubnega jedrskega razvoja, ki mu jo daje Pogodba o

neširjenju jedrskega orožja. Pri tem prizadevanju želi preseči strukturno podrejenost držav v razvoju, ki jim jedrsko razvite države odrekajo možnost polne uporabe jedrske energije za miroljubne namene, s tem pa je zanikano ravnotežje, ki je vodilo k sprejetju Pogodbe o neširjenju jedrskega orožja.

Ključne besede: Iran, zgodovina Irana, zahteva po neodvisnosti, strukturalistična teorija mednarodnih odnosov, Pogodba o neširjenju jedrskega orožja, prepoved širjenja jedrskega orožja, miroljuben jedrski razvoj, iranski jedrski program, bogatenje urana.

Primož Šterbenc, doktor sociologije religij, raziskovalec na področju mednarodnih odnosov. (primoz.sterbenc@guest.arnes.si)

181–188 Mirt Komel

Orientalizem islamskega fundamentalizma: asasini, teroristi in druge zahodnjaške prikazni

Tekst se ukvarja z dekonstrukcijo orientalistične konstrukcije islamskega fundamentalizma, predvsem diskurza in predstave, ki za njegovo distinktivno potezo izpostavlja nasilje, izvor pa vidi v še danes krožečem mitološkem izročilu o tako imenovanih asasinih, domnevnih predhodnikih sodobnih teroristov.

Ključne besede: orientalizem, imperializem, terorizem, fundamentalizem.

Mirt Komel, doktor filozofije, asistent in raziskovalec na Oddelku za kulturologijo Fakultete za družbene vede Univerze v Ljubljani. (mirt.komel@fdv.uni-lj.si)

SUMMARIES

ISLAM AND THE MIDDLE EASTS

13–28 Raid Al-Daghistani

Islam as a Polyvalent Culture

Classical Islamic culture was characterised by phenomena of equivocation, tolerance of ambiguity, plurality of discourses, and acceptance of different interpretations. Contrary to this stance, various modern Islamic attitudes formed during the 19th century and entrenched during the 20th century are set. The emergence of politico-ideological Islam, which appeared foremost as a reaction to the geopolitical colonization and economic-military domination by the West, induced hatred of the rich Islamic tradition, which was exactly expressed by the suspension of a demand for an absolute single interpretation of spiritual tradition or *Truth*.

Keywords: Islam, culture, modernism, equivocation, ambiguity.

Raid Al-Daghistani, graduate student, Islamwissenschaft und Arabistik, Westfälische Wilhelms-Universität Münster. (raid.aldaghistani@gmail.com)

29–45 Sami Al-Daghistani

The Quran, the Philosophy of the Arabic Language and Islamic Aesthetics

The article deals with Islamic aesthetics and the notion of the Qur'an as a literary phenomenon. Even nowadays, reading the sacred text and considering its literary and aesthetic value is reckoned to be essential by the key Arabic poets and theologians. The article addresses the code of the Qur'an – the Arabic language and its

The Arabic Revolt: Context, Perspectives and Effects

In this article we discuss three interrelated topics, framed within discourses of individual and collective human rights, right of self-determination, democratic processes, people's uprisings, and geopolitical (im)balances. First, we are interested in the situation of Western Sahara and the 37 years of ongoing Moroccan occupation; we refer to this country as Africa's last colony. Discussion leads us to reflection of the political strategies of Sahrawis to achieve their national liberation, one of them being Gdeim Izik camp, understood by some relevant authors as the beginning of the »Arab spring«. The »Arab spring« is the second focus of our discussion. We offer a timetable and stress the context of events from the Western Sahara attempt in Gdeim Izik, popular uprisings in Tunisia, Egypt and Yemen that ended in the resignations of their leaders and governments, civil wars in Syria and Libya, to bigger and smaller protests and their consequences in Oman, Kuwait, Bahrain, Jordan, Morocco, Mauritania, Algeria, Sudan, Saudi Arabia, Iraq, Lebanon and Djibouti. We try to offer a deconstruction and reconstruction of the »Arab spring«. In the third part, we discuss the Israeli/Palestinian conflict and the perspectives for solution. The conclusion reflects on the strategic, social and political implications of the »Arab spring«, the role and response of the international community, and the new global wave of resistance against political and financial elites.

Keywords: Arab spring, Western Sahara, Israel/Palestine, Facebook, popular uprising.

Damjan Mandelc, PhD in sociology, researcher and professor at the Department of Sociology of the Faculty of Arts of the University of Ljubljana. (damjan.mandelc@gmail.com)

Iranian Nuclear Program: a Threat or a Demand for Equality?

Ever since 2002 relations between the West and Israel on the one hand and Iran on the other have been deteriorating due to the contentious issue of Iranian nuclear programme. Israel and the US have been claiming that there has been a secret Iranian nuclear weapons program, on the grounds that Iran has persisted in its effort to acquire independent uranium enrichment capability and has since 2006 allowed only limited inspections by the International Atomic Energy Agency. Iran has been claiming that its nuclear program is entirely peaceful. Today, one certainly cannot exclude possibility of a military attack on Iranian nuclear facilities. However, one cannot properly understand the problem without taking into account the historical and structural dimensions. Namely, Iran's nuclear policy has been guided by country's determination that it will become independent and self-reliant in every possible field – a result of its very negative historical experience. Thus, Iran has been determined to fully exercise its right to peaceful nuclear development, to which it is entitled according to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons. Iran has been striving to overcome the structural dependence of developing countries in the field of nuclear energy, as they have been denied the possibility of comprehensive nuclear development for peaceful purposes by countries possessing developed nuclear industries. The latter have prevented balanced implementation of the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons.

Keywords: Iran, history of Iran, demand for independence, structuralist theory of international relations, the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, ban on proliferation of nuclear weapons, peaceful nuclear development, Iran's nuclear program, enrichment of uranium.

Primož Šterbenc, PhD in sociology of religions, researcher in the field of international relations. (primoz.sterbenc@guest.arnes.si)